

॥ जयतु श्री सरस्वती माता ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोव्राह्मणहिताय च ।
जगद्विताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

गुण-रत्नमाला



लेखक औ प्रकाशक :-

पं० श्री जगद्वाय उपाद्याय गुरागांगी

यो पुस्तक अख्ले छपाउन पाउने छैन

तृतीयवार २०००] सम्बत २००८ [मोल १२-००

गुण-रत्नमाला

चर्पट मञ्जरी

भज नारायण ! भज नारायण ! भज नारायण ! सज्जन हो !
मर्नु छ निश्चय भोलि कि पर्सी यहि छ सहारा उस दिनको ॥

क्षण पल घरि दिन रात विहाना,
घरि घरि नाम र भेष विराना ।
काल जमाउँछ खेल तमाशा,
आयु घटे, तर घट्तिन 'आशा' ॥ १ ॥ भज नारा०
देह छ नाङ्गो अपडा छैनन्;
अँजुली बाहिक भाँडा छैनन् ।
भिख गरि खान्छन् सुखमनि बस्छन्;
तर पनि आशैतिर मन लान्छन् ॥ २ ॥ भज नारा०
जब तक धनको लाउँछ धारो,
तब तक सबले मान्छ पियारो ।
वृद्ध हुँदा जब बल दुटि जाला;
बन्ला घरमै सबको हाला ॥ ३ ॥ भज नारा०
कति मुङ्डिदै छन् कति रँगिदै छन्;
कति लट्टाका प्रेमि हुँदै छन् ।

तर छन् 'ज्ञान बिना' सब अन्धा;
 भुँडिमे ठिक्क छ सबको धन्धा ॥ ४ ॥ भज नारा०
 गीता अलिकति जो पढि लिन्छन्;
 अलिकति गङ्गाजल निलि लिन्छन् ।
 प्रभुको पूजन जो जन गर्नन्
 किन ती यमका वशमा पर्नन् ॥ ५ ॥ भज नारा०
 देह विचारा गलिगो सारा;
 लौरो भो पर सर्न सहारा ।
 केश फुलेका दाँत झरेका;
 सब छन् आशो तर्फ गिरेका ॥ ६ ॥ भज नारा०
 खेलदै बितिगो बाल्य अवस्था,
 तरुणी तिर गो तरुणाऽवस्था ।
 वृद्ध भएपछि घिन्ता लेला;
 हरिकन भजने कुन हो बेला ॥ ७ ॥ भज नारा०
 अनि पनि जन्मनु अनि पनि मर्नु;
 अनि पनि गर्भे तिर गे गर्नु ।
 अब ता प्रभुजी पार लगाऊ;
 यो भवसागरबाट उठाऊ ॥ ८ ॥ भज नारा०
 अनि उहि दिउँसो रात र हप्ता;
 पक्ष र तिथि ऋतु वार घुमन्ता ।

मैत्त अयन र वर्ष उनै छन्;
 आयु कतर्ने केंचि यिनै हुन् ॥ ९ ॥ भज नारा०
 योवन सकिंदा काम छ छृङ्ग;
 पानि[—] सुकेपछि पोखरि मुट्टा ।
 धन सकियो त जहान बिराना;
 तत्व बुझेपछि संसार छ दूना ॥ १० ॥ भज नारा०
 हित मित सुत जन तन धन नारी,
 गोठ र खेत पशु घर बारी ।
 सब यी जहिंका तहिं रहने छन्,
 तिमिकन यमले खेँची लिनेछन् ॥ ११ ॥ भज नारा०
 कसले जगमा मकन पययो,
 कति दिन बाँच्नु छ जानु कता हो ?
 मनमा गुन यति बात गहीरो,
 यो सब चक्यकि स्वप्न सरी हो ॥ १२ ॥ भज नारा०
 विष्णु सहस्र र गीता गाऊ,
 प्रभुका पदमा ध्यान लगाऊ ।
 सज्जन सङ्गति तिर मन देऊ,
 दुःखी जनको दुःख हरिलेऊ ॥ १३ ॥ भज नारा०
 जब तक तनमा प्राण रहन्छन्,
 तब तक घरमा सोधनि गर्छन् ।

प्राण गएपछि पत्ती ढर्हे,
 थर्थरि काम्दे पर पर सर्हे ॥ १४ ॥ भज नारा०
 घञ्चल मनका वेग थमाऊ,
 नश्चर सुखमा फस्न नजाऊ ।
 काम र क्रोध लोभ हटाऊ,
 ज्ञान र भक्ति विराग बढाऊ ॥ १५ ॥ भज नारा०
 सुखका खातिर भोग गरिन्छन्,
 भोग पछी पछि रोग भरिन्छन् ।
 न त गरि खान्छन् न त मरि जान्छन्,
 तर पनि पापैतिर मन लान्छन् ॥ १६ ॥ भज नारा०
 गङ्गा-सागर काशी घुम्छन्,
 स्नान र दान व्रत कति गर्छन् ।
 ज्ञान विना सय जन्म गुजारुन्,
 मुक्ति हुँदैन र बुद्धि सपारुन् ॥ १७ ॥ भज नारा०

दशावतार स्तुति

माछो कूर्म बँदेल बाघ बनिदै कैले मगन्ते हुँदै ,
 क्रोधी जङ्गलि चोर झौं र कहिं ता योगी खुनी झौं हुँदै ।
 नाना रूप लिंदै, कलझ सहँदै भू-भार हर्दा छँदा ,
 हाम्रा ये मनभित्र नै बसिरहुन् श्रीशोषशायी सदा ॥

कैल्यै दुःख कतै नहोस्, सबले राम्रो सुबाटो लिउन् ,
 बाँचुञ्जेल सुखी रहेर पछिता घौता सरी भै रहुन् ॥
 भत्रे चिन्तन ली, रमा र निजको वैकुण्ठ छोडीकन ।
 नाना दुःख उठउने प्रभुजिमा लागोस हाम्रो मन ॥

मनुष्य-जन्म

दुब्दै गर्भ र कुम्भिपाकहरुमा हर्दम् सुभिण्डा मुख ।
 भोगदै कीट-पतझ-पक्षि-पशुका चौरासी लोखौं दुख ॥
 ऐल्हे बल्ल मनुष्य भैकन यहाँ जन्मी रहेछाँ हरे !
 यस बेला पुरुषार्थ केहि नगरे पर्नेछ धोका भरे ॥

॥ यस शरीरले जे चितायो सो पाइन्छ ॥

श्रीनारायणको दया हुन नगै, सत्युण्य धेरै नभै ,
 यस्तो मानिस देह यो जग्तमा पाइन्न भाग्यै नभै ।
 श्रीचिन्तामणि झाँ र कल्पतरु झाँ श्रीकामदा धेनु झाँ ,
 मन्यर्दा सुख हातलाउन पनी सक्नेछ यस्ले सधैं ॥

॥ हाम्रा इन्द्रियहरूमा विचित्र शक्ति छन् ॥

जिभ्रो कान र नाक लोचन त्वचा छन् पाँच बुद्धीन्द्रिय ,
 बोली हात र पाउ आदि यसमा छन् पाँच कर्मन्द्रिय ।
 जे-जे चित चिताउँछ प्रिय कुरा सो-सो तुरुन्तै पुरा ,
 गर्दैछन् सब यी दशेन्द्रिय भने क्या हो नपुण्डो कुरा ॥

। । ऐर्थर्य को मूल पुरुषार्थ हो । ।

कर्मले गतिला, चलाख, रसिला छन् आज मानी धनी ।
योगी, सिद्ध सिपालु, शूर पनि छन् ती वीर नामी गुणी । ।
कर्मले, सुस्राज इन्द्र बनिए द्यौता बने कर्मले ।
सारालोक समाल्ल शक्ति, झरिला कर्म गरीदा मिले । ।

। । हाम्रा पुर्खा । ।

मान्धाता र भगीरथ, ध्रुव, नल, प्रह्लाद, कुन्तीसुत ।
विश्वामित्र, वसिष्ठ, लोमश, मनु, श्रीशन्तनू कश्यप । ।
कालीदास, अशोक, भोज, तुलसीदास प्रतापादिक ।
कर्मले अझ ती अजम्मरि सरी छन् नामले जीवित । ।

। । उनका जति सामग्री हामीसित पनि छन् । ।

नौ मैद्वतक हामीझौं उनि पनी त्यै गर्भ भित्रै थिए ,
हामी झौं कलिका रुँदै धुरु-धुरु यै भूमिमा जन्मिए ।
हाम्रो झौं उनको शरीर पनि हो उत्ती थिए इन्द्रिय ,
राम्रा कर्म गरेर किन्तु उनले पाए अनन्त श्रिय । ।

। । उनको र हाम्रो समय पनि एक समान हो । ।

यस्तै थे उदयास्त घाम जुनको यस्तै तिथी वार थे ।
यस्तै साँझ बिहान रात दिन थे मैद्वा क्रतु वर्ष थे । ।
निद्रा भोक तृष्णा यसै किसिमका पैले पनि लाग्दथे ।
यस्तै भित्र रहेर नै उनिहरु विद्वान् गुणी बन्दथे । ।

॥ उनलाई पनि खानु-लाउनु हाम्रो झेँ पथ्यो ॥

जाडो घाम झारी बतास र हिलो धूलाहरुका पिर ।
निद्रा भोक तृष्णा सबै दुःख सहे सत्कर्मका खातिर ॥
तीभन्दा दुख हामिलाई पनि छन् छाँ सर्वदा व्याकुल ।
केले हो उनका सरी तर हरे ! पायाँन राम्रो फल ॥

॥ उनका गुण ॥

विद्या भक्ति कला र शील शिपमा आजन्म संलग्न थे ।
ज्ञान, क्रोध र लोभ, मोह मदका अत्यन्त ती दूर थे ॥
धीरा थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ।
धोरे थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ॥

॥ ती गुण सिके हामी पनि उस्तै हुन सक्नेछाँ ॥
नाती हाँ उनका उसै रगतले तैयार हामी भयाँ ।
पुर्खाकै कुल शील थाम्न उनकै सत्पुत्र भै जन्मियाँ ॥
उत्रै शक्ति छ हानिमा पनि सखे ! उद्यम् गरेनाँ तर ,
विद्या शील कला र धर्म गुणले खाली भयाँ हे हर !

* अट्टाइस विद्याको महिमा *

विद्या यै नरको छ रूप भरिलो यै सम्झ गुप्ती धन , ,
विद्याले सुखभोग मिल्छ सहजै सुधिन्छ भित्री मन ।
विद्या हो परदेशमा हित सखा दर्वारमा पूजिने ,
यस्तो उत्तम रत्न लौ बदुल है ! पैसै बिना पाइने ॥

रास्त्रो पार्ष न हारले मुकूटले न स्नानले फूलले ,
न श्रीखण्ड सुगन्ध मालिश टिका साबून काकूलले ।
साहे सुन्दर बन्नु पर्दछ भने बोली सिकौं संस्कृत ,
विद्याले बढिजान्छ रूप सजिले मिल्ला ढुलो इज्जत ॥

बाजूबन्द किरीट कुण्डल मणी औंथि चुरा हारले ।
भोटो कोट कमीज टोपि पगडी वास्कोट सुर्वालले ॥
सारा देह सजाइ झल्-झल हुँदै जान्छौ सभामा जब ।
बोलेनौ रसिलो उहाँ बसि भने व्यर्थे हुने हो सब ॥

ऐहुन् हार किरीट कुण्डल मणी औंथि र सिक्री चुरा ,
लाउन् कोट र बूट टोप लहँगा बूटा भरेका पुरा ।
पाली केश लिई छडी घडि भिरी कस्तै घसुन् अत्तर ,
बोल्ने ढङ्ग नर्भै सभा विच हरे ! के भो र नी सुन्दर ॥

विद्या सुन्न भनेर कान बनिए के गर्नु ती कुण्डल ?
दानै गर्न भनेर हात बनिए, बाला भिरी के फल !
जिद्वो पढ्न र मंत्र जप्न बनियो, न स्वादका खातिर ,
यो चोला उपकार गर्न बनियो, श्रृङ्गारमा के छ र ?

अनौद्ये यो विद्या धन छ जगतैमा नमिलने ,
दिंदा बढ्दै जाने कहिं पनि न बाँडे घटि हुने ।
पछी नाना जन्मान्तर तक पनी साथ रहने ,
अझै यस्तो दीघो धन किन छिटै हात नलिने ?

विपदमा हुनु धीर न आत्तिनु ,
 सुख हुँदा सब माथि दया लिनु ।
 गनिनु बोल्न सिपालु सभा विच ,
 सुजन बन्नु परे यति घिन्ह छ ॥
 अलछ्याई नलिनू उँधी नरहनू निद्रा न धेरै लिनू ।
 क्यै डेखी नडराउनू रिस कतै कैल्यै नउठ्ने हुनू ॥
 धन्दा झट्टपट छिन्नु फूर्ति रहनू जुम्सोपना छाइदिनू ,
 विद्यामा धनमा पुरा हुनु परे यो बानि हर्दम् लिनू ॥

आलस्यका दोष

हे आलस्य ! तँ कप्टि झट्ट पर जा लौ निस्किजा मण्टिजा ,
 ट्याककै टिक्न म दिन्न यो शरिरमा, जो काट्नु काटिस् मजा ।
 मैले बल्ल घिन्हें तँलाई, तँ बडो लेश्वो राष्ट्रस् दुर्जन !
 तैले गर्नु गरिस् सबै बल हरिस् सारा बिगारिस् गुण ॥
 हे लुम्बा ! अघि पढनमा लहसिंदा सान्है थकेथें र पो ,
 मैन्हा भर बसि मेट् थकाइ त भनी मंजूर दिएँ टिक्न पां ।
 तैले ता बबुरा ! सुदुक्क मन यो आफूतिरै तानिष्टस् ।
 एके मास् भरिमा खुसू खुसु ढुला षड्यन्त्र पो गाँथिष्टस् ॥
 पैल्हे ता मन यो थियो सुरसिलो आँटी छिटो नीडर ,
 तेरै सङ्गतिमा परेर अब भो लोते लुते काँतर ॥
 पैले काम बडा-बडा कठिनका थाल्थ्यो र गर्थ्यो पुरा ,
 ऐल्हे थाल्नु त के चिताउन पनी सक्तैन सानै कुरा ॥

पैल्हे भाँग, बिङी, तमाखु, मदिरा, गाँजा, चिया, चूरट।
 चूना-सुर्ती, अफीम, पान यिनको राष्ट्रेनथ्यो लट्पट ॥
 हर्दम् अम्मलमै छ मस्त अब ता छाडैन एकै छिन।
 ए आलस्य लुब ! तँ पाजिसित नै चुर्लुम्म इब्यो मन ॥

पैल्हे सागर वा हिमालय पनी जो नाघुला भन्दथ्यो।
 ऐल्हे आँगनसम्म नाघु परदा साथी गुहार्ने भयो ॥
 जस्ले यो मुलुके सुधार्न अघि ता कम्मर कसेको थियो ,
 देखी दुःस्थिति आज, धीर अघिको बन्धन् सबै फुस्कियो ॥

धर्मात्मा कहलाउँला; धन पनी धेरै जमा पाँखला ,
 बाँचुञ्जेल सबै म सोख लिउँला, मुक्ति पछी पाउँला ।
 यी चारै पुरुषार्थ सिद्ध गर्खला, भन्दै थियो यो मन ,
 अल्छयाई खलका परेर छलमा लाग्यो यसै घोत्लिन ॥

जानुन संस्कृत बोलि बोल्न सबले यै मातृ-भाषा बनोस् ,
 चौधै शास्त्र पुरा पदुन् द्विजहरू देशै उज्यालो बनोस् ।
 यस्तो तज्जिज पार्न यत्न गर्खला भन्थ्यो अघी जो मन ,
 ऐल्हे त्यै मन अलिं भैकन हरे ! लाग्यो यसै लत्रन ॥

हे आलस्य ! तँ पाजि जा पर छिटो सर्वस्य तैले हरिस् ,
 उस्ता उत्तम सद्-विचार मनका तैले त बर्बाद् गरिस् ।
 तै छस् अलिं तँ बस, निदा तँ दिउँसो, तै पलिट ए दुश्मन ,
 लुम्बो आफू तँ छस् भनेर दुनियै लुम्बो बनीयोस् किन ?

तैं पासा पनि खेल् ! तैं तास पनि खेल् तैं बुद्धिबल्नीर खेल् ,
 तैं खा भाड, अफीम, दारु दुहुरा ! तैं मूर्ख कौड़ी धकेल् !
 तैं हेर नाटक, नाच, जादु, रमिता बोल्ती सिनेमा तैं हेर ,
 अकालाई बराल्नु छैन भतुआ ! जो गर्नु आर्फ तैं गर ॥
 हे आलस्य ! तैं भागि जा पर-परै बैरी यहाँ आउनन् ;
 लेघ्नू लेघ्नु र धिल्थितो गरि-गरी तेरा करड छामिनन् ।
 तैंले बस्नु जुवाडिमा, असतिमा क्रोधी छुचा चोरमा ,
 पागल नास्तिक ढाकुमा र ठामा हत्यारमा जारमा ॥

हट् लुच्या ! अब ठउँ खालि गरिदे यो ठउँमा बस्न ता ,
 आए आँट र फुर्ति जाँगर इलम् विश्वास उत्साहिता ।
 जम्ने छन् यस ठउँमा अब यिनै उद्योगका लश्कर ,
 मिल्ने छैन तँलाई निश्चय बुझेस् रत्ती यहाँ आदर ॥
 ए नानी मन ! छाडिदे तैं पनि यो आलस्यको सङ्गति ,
 यस्ले नास्दछ आयु सम्पति मती प्रीति हुती सद्गति ।
 ठूला कार्य चिता अधर्म नविता उद्योगले दिन् विता ,
 आफ्नो सत्य फिजा, प्रभूकन रिझा, सत्कर्म हर्दम् चिता ॥

प्रश्न उत्तर

त्याग्ने योग्य छ के ? कुकर्म कुमति दुःसङ्ग निन्दा रिस ।
 लीने योग्य छ के ? भला सुजनको शिक्षा र विद्या यश ॥
 गर्न योग्य छ के ? पिता र गुरुमा श्रद्धा र सत्सङ्गति ।
 दीने योग्य छ के ? सुपात्रहस्तमा विद्या मती सद्गति ॥ १ ॥

क्या हो भूषण ? शील सत्य र मिथि बोली र विद्या गुण ।
 क्या हो बन्धन ? वासना र ममता पत्ती र मैलो मन ॥
 क्या हो दुःख ? कुबुद्धि मूर्ख हुनु वा संसारमा लुब्धिनु ।
 क्या हो सौख्य ? विरक्त बन्नु परमात्मा धिन्नु शान्ति लिनु ॥ २ ॥

 क्या हो पथ्य ? स्वधर्म, के नरक हो ? हर्दम् पराधीनता ।
 क्या हो दान ? नगर्नु लाभ यही हो, के दीन हो ? मूर्खता ॥
 क्या हो इज्जत ? क्यै नमाग्नु कहिंगे, के हो निशा ? प्रेम हो ।
 क्या हो अमृत ? अर्ति, के छ विष झैं ? हेलाँ हुनू सन्तको ॥ ३ ॥

 को हो सद्गुरु ? जो छ तत्त्व बुझने सत्मार्गमा लाउने ।
 को हो पण्डित ? सत्य वस्तु ढुङ्ठने सत्मार्ग पैल्याउने ॥
 को हो शूर ? नयाँ अगाडि तरुणी देखेर डग्दैन जो ।
 को हो वीर ? लडेर इन्द्रिय जिती मनूलाई पक्कन्छ जो ॥ ४ ॥

 को हो डाकू ? यहाँ इनै विषय हुन्, को शत्रु ? आलस्य हो ।
 को वैहो ? हितका कुरा नसुनने, को वैद्य ? वैराग्य हो ॥
 को अन्धो ? धन जो बटुल्छ दुनियाँ चूसेर अन्यायले ।
 को कझालि कहिन्छ ? आतुर सदा जो छन असन्तोषले ॥ ५ ॥

 को ज्यूँदो छ ? अपार कीर्तिहस्तले संसार जस्ले भरे ।
 को जागो छ ? सधैं सुखै सुख हुने सत्कर्म जस्ले गरे ॥
 को लाटो ? घतका कुरा बखतमा बोल्दैन जो शर्मले ।
 को हो मूर्ख ? निजै उँधैतिर सदा खाँदिन्छ जो कर्मले ॥ ६ ॥

छोरो कस्कन भन्नु ? आफ्नू कुलको उद्धार जसबाट छ ।
 को हुस्सू ? जननी पिता र गुरुमा जस्को अविश्वास छ ॥
 को हुन् शीतल चन्द्रमा सरि सदा ? भैमा यिनै सज्जन ।
 कस्को छुट्टाछ दुःख ? सकछ जसले संसार छोडी दिन ॥ ७ ॥
 कुन् काँडा मुदुभित्र शूलसरि भै चस्कन्छ जन्मै भरि ?
 गुप्ती पाप गन्यो लुकी-लुकि भने त्यै हो सुहीरो सरि ॥
 केमा गर्नु सदा प्रयत्न नरले ? सत्सङ्घमा दानमा ।
 दीर्घायु हुनमा र तत्व लिनमा विद्या, कला सिक्नमा ॥ ८ ॥
 केमा मान्नु धृणा ? पराइ धनमा स्त्रीमा, छुचामा पनि ।
 के गुन्न ? कति बाँचुँला, म कुन हुँ ? संसार के हो भनी ॥
 कसलाई जड भन्नु ? जो दिन यसै फाल्छन् निरुद्योगले ।
 को हो उल्लु ? सुकाउँछन् शरिर यो जस्ले वृथा शोकले ॥ ९ ॥
 के सुन्न ? उपदेश शास्त्रहस्तका सुन्न लगाई मन ।
 क्या हो चञ्चल पद्य-पत्र जल झै ? आयू जवानी धन ॥
 ख्याल राखीकन गर्नु काम कुन हो ? प्राणीहस्तको भलो ।
 प्यारो के छ यहाँ ? बडो प्रिय सबैभन्दा यही प्राण हो ॥ १० ॥
 क्या हो जानिनसक्नु ? नारि-जनको जानित्र छट्टूपन ।
 को हो चहू ? ठिगित्र नारि-जनको छट्याइँले जो जन ॥
 को हो भित्र ? दिंदैन पापतिर जो कैल्ह्यै कतै ढल्किनै ।
 कस्ले पाउँछ दानको फल ? लिंदैनन् दान जस्ले कुनै ॥ ११ ॥
 प्राणे दीकन नै बुझाउँ तपनी बुझै नबुझ्ने छ को ?
 मूर्ख, क्रोधि, कृतञ्ज, पागल, अहङ्कारी र शोकायको ।

कस्ले सकदछ पार्न आफ्नु वशमा सारा दुनियाँ कन ।
 जो छन् नम्र र साँचिला र मधुरो बोल्ने रसीला जन ॥ १२ ॥
 कुन् ठूलो डर हो ? 'मरिन्छ कि' भनी योटे छ गान्हो डर ।
 के सत्-सङ्गति हो ? सधैं सुख दिने मैत्री बडाका घर ॥
 रोक्ने उत्रतिलाई के छ ? डर वा लज्जा अहङ्कार छन् ।
 कस्ले यो जगतै जित्यो ? सहन जो जस्तै पनी सक्तछन् ॥ १३ ॥
 कस्को पूजन गर्नु ? वेद-विधिका आचार जो थाम्दछन् ।
 घौताले पनि ढोग्न लायक छ को ? जस्मा दया धेर छन् ॥
 यत्रो भूतल यो छँदैछ त पनी बस्नू कहाँको निको ।
 बस्नू सज्जनका समीप अथवा होस् वास काशीजिको ॥ १४ ॥
 सान्है चञ्चल के कुरो छ विजुली झैं झुल्कि अस्ताउने ।
 छोटाका संग मित्रता र युवती छन् देखिने अल्पिने ॥
 को होलान् कुल शील लत्रन नदी थाम्ने कली कालमा ।
 हुन्छन् सत्पुरुषै कुलीन कलिमा चल्छन् निजै चालमा ॥ १५ ॥
 कस्ता मालिकको छ कीर्ति सुकिलो ? जो छन् सहू सर्वदा ।
 बाटो लाग्नु कता ? कूलीन अधिका पुर्खा गएथे जता ॥
 कस्को शोक गरौं ? अनेक धन भै खोटी छ कञ्जूस जो ।
 कस्को गर्नु बयान ? कम्ति धन भै बाँडैछ खाँदैछ जो ॥ १६ ॥
 कस्तोलाई पवित्र भन्नु ? मनले जो शुद्ध छन् भित्रका ।
 कस्तो व्यक्ति अधम् कहिन्छ ? जसका छैनन् इलम् डीकका ॥
 केले उम्रन लाग्छ मोक्ष विरुवा ? सप्रन्तु कुन् चालले ।
 ज्ञानै हो बुझ बीज मोक्ष-रुखको, सप्रन्तु आचारले ॥ १७ ॥

यस्तो कुन् लहरो छ यो जगतमा जसले जगत् जेलियो ?
 तृष्णा यै लहरो छ सर्व दुनियाँ यस्ले जगत् जेलियो ॥
 श्रद्धा गर्नु सदा कहाँ हृदयले ? माता पिता देवमा ।
 राजा, ब्राह्मण, गाइ, सत्पुरुषमा, धार्मिकमा वेदमा ॥ १८ ॥
 कुन् हो दान ? अमोल खूशि मनले जो औसरैमा दियो ।
 के गर्दा हलुको भइन्छ ? कहिं गै मान्यो कि इज्जत गयो ॥
 कान्ता झौं गरि पाल्नू कस्कन यहाँ ? मैत्री कस्तुणा कन ।
 निर्धारा करुणा रहुन् सुजनमा मैत्री रहुन् दिन्दिन ॥ १९ ॥
 कोदेखी हुनु दिक्क दिक्क मतिमान् संसार देखी भए ।
 केले तर्न सकिन्छ ? भक्ति रसले धेरै जना पार गए ॥
 साक्षात् देव अगाडि छन् कुन यहाँ ? माता पिता ब्राह्मण ।
 राजा वेद सती नदी गुरु बतास गौ घाम आगो जुन ॥ २० ॥
 केले दान सपार्छ ? भक्ति र मिथ्ये बोली र सत्कारले ।
 केले ज्ञान विगार्छ ? 'छू म गतिलो' भन्ने अहङ्कारले ॥
 केले सम्पतिको सपार्छ महिमा ? सत्पात्रमा दानले ।
 केले दिन्छ चमक पराक्रममहाँ ? भक्ति क्षमा मानले ॥ २१ ॥
 यी प्रश्नोत्तरका सबै पदहरू कण्ठस्थ पारीलिनू ।
 सारा यी गुण अर्तिलाई मनमा साँचेर राखीलिनू ॥
 गर्न गर्नु यहाँ भनेजति कुरा बबू गुणी सर्वदा ।
 यस्तै गर्दछ बिन्ति दिन् दिन 'जगन्नाथ' प्रभूमा सदा ॥ २२ ॥

॥ ईश्वर-भरोसा भजन ॥

अयि यगदीश्वर ! विभु ! शिवशङ्कर !

करुणासागर ! शान्ति म पाऊँ !

प्रभुका चरण म शरण बनाऊँ,

प्रभुमै मन यो अचल गराऊँ ॥

-ध्रुवपद

तिमि हौ ब्रह्मा विश्व-विधाता,

नारायण हौ पालन कर्ता ।

तिमि हौ आखिर सद्गति-दाता,

साम्ब-सदाशिव ! शान्ति म पाऊँ ॥ अयि जगदी०

धरणी भूधर जलधर धारा,

धाम बतास र सागर सारा ।

थलधर जलधर ग्रहण तारा,

तिमि हौ सबका शक्ति सहारा ॥ अयि जगदी०

दिनमणि तिमि भै दिवस बनायौ,

रजनीचर भै बीज फिजायौ ।

पृथिवी बनि सब चीज उज्जायौ,

बादल भैकन वृष्टि गरायौ ॥ अयि जगदी०

चीनी छ ऊखुमा, दूधमा धीऊ,

जसरी बोटविषे छन् बीऊ ।

उसरी त्रिभुवन जीवन स्वामी,

तिमि छौ सबमा अन्तरयामी ॥ अयि जगदी०

ब्रह्मलगायत् भुसुना सम्,
जति छ चराचर त्रिभुवन टम्।
बीज र विरुद्धा सरि समरूप,
सब छन् विभुक्ते अंश-स्वरू ॥

५५

॥ सत्सङ्ग ॥

बुद्धि तिखो वचन सत्य र मान-वृद्धि,
वित्त-प्रसन्न र जगत्-भरि शुद्ध कीर्ति।
पाप-प्रणाश हरिका पदमा प्रवृत्ति,
सत्सङ्गले कुन हुँदैन र कार्य सिद्धि ॥

३९—सत्पुरुषका गुण

तृष्णा तोड़, गर क्षमा, भज, हरी, बाटो बडाको धर,
साँचो बोल, नराख पाप मनमा, माया दुखीमा गरं।
कीर्ति थाम, घमण्ड छोड़, कुलको चाला समाल्ने गर,
मान्ने मानिसलाई मान र सखे ! मिल्ला सधै आदर ॥

॥ दूला-दूला काम चिताऊ ॥

कैले सक्नु दुलो छ काम, भनि यो मान्दै नमान्नू ढर,
पुछन् हेर हिंडीरहेर कमिला हज्जार कोसौं पर।
‘थालौला नि बखत् छैँदैछ’ भनि यो भाका नराख्ने गर,
पुग्दैनन् गरुहुँ पनी नउडि ता त्यै पाँच वित्ता पर ॥

॥ विघ्नदेखि नडराऊ ॥

पर्दा विघ्न भनेर काम गतिला धाल्दैन नामर्दले,
पर्दा विघ्न चटकक काम बिचमै छोड्दिन्छ कम्मर्दले ॥
बारम्बार कठेर विघ्नहस्तले कस्तै दिउन् ट्यकर,
धालेको निज काम सिद्ध नगरी छोडैन शूरो नर ॥

॥ समुद्र मन्थन-धालेका काममा अटल रहूँ ॥

लागे सागर मध्न जोर गरि जसै खलखल् पसीना छुटे,
क्वैका छाति फुटे कमर् कति टूटे, ठेला सवैका उठे।
त्यै बेला हुबिगो मधानि र पनी घौता डटेरै रहे,
उद्योगी जन कार्य सिद्ध नगरी हटतैन कस्तै भए ॥
लागे उफ्न काल-कूट विषका धारा शिरैमा झरे,
घौता मूर्छित भै भकाभक गिरे, भैमा पसारा परे।
धेरै बेर पछी उठे कठिनले फेरी मधे सागर,
उद्योगी निज कामको फल नली हटतैन कस्तै गर ॥
बज्रन्थे पहरा जती विपदका घौता उती मध्दधे,
दीए रत्न समुद्रले तर यसै घौता कहाँ हट्दधे।
पाएनन् जब सम्म अमृत घडा गर्दै रहे मन्थन,
ताकेको फल मुट्ये मित्र नपरी हटतैन शूरो जन ॥

॥ कुलले दूलो गराउँदैन, कामले गराउँदछ ॥

घडा नाथुको जन्म हो तैपनी ती,
तिनै लोकमा गाइँदैछन् अगस्ति ।
कुलै भो दूलो भन्नमा धाक के छ,
पुरुषार्थले नै गतिलो कहिन्छ ॥

॥ शुद्ध काम थाल, लोकसँग नडराऊ ॥

बद्नामी नै गरुन् वा चतुर जनहस्त नाम राम्रो फिजाउन्,
श्रीसम्पत्ती भरीयुन् घरमरि अथवा स्यात् निघेर जाउन्।
ऐल्यै मर्नु परोस् वा युगपछि-मरियोस्, र्भै फुटोस् वा पटकक,
थालेको काम पूरा नगरिकन यसै बीर वस्तैन दुक्क ॥

॥ दुःख पन्यो भनेर नलत्र ॥

दूलो राख्छ विचार, धाम्हु कुलको इज्जत् सदा धीरले,
• खोटो कर्म चिताउँदैन कहिल्यै दारिद्र्यका पीरले।
कस्तै वृद्ध रहोस् कती दुःख सहोस्, कस्तै गलोस् भोकले,
मत्ता हातितिरै चढाउँछ नजर खाँदैन धाँस बाघले ॥
• कस्तै दुःख परुन् उ लत्रन यसै धीरा काहाँ मान्दछन्।
आगोलाई तलै खसाल त पनी ज्याला उंभै उद्धछन्।
जाओस प्राण बरू स्वधर्म जसले छोडैन त्यै धन्य हो,
पर्ला तालु भनेर हेर हिउँले देहे गलाई दियो ॥

तेजिलो हुन रिक !...२

योटै धाम उदाइ भूतल भरी खुट्टा धुमाई लिए,
योटै सागरले तिनै भुवनमा रत्ने फिजाई दिए,
योटै काल उठेर प्राणी सबको सातो उडाई दियो,
तेजस्वी वन शक्तिमान् बन सदा, एकलो हुँदा के भयो।

।। मोटाई र लम्बाईभन्दा तेजै ढूलो हो ॥

सानै अंकुशका परेर वशमा हाती भरीया भए,
सान्है सानु छ वज्र, तैपनि बडा पाहाड़ पैहा गए।
बत्ती सानु छ, तैपनि सब अँधीयारो कता गो कता,
मोटो लामु भएर के छ र सखे ! चाहिन्छ तेजस्विता ॥

१८-उद्योगी बन—३

लेखेको जति भाग्यमा छ उति ता मिल्यै छ पक्का भनी ।
उद्योगे सब छोड्दिने पुरुषको नाशिन्छ भाग्ये पनि ॥
तोरीमा तिलमा छ तेल, तर त्यो आफै कहाँ झर्छ र ।
पेल्नैपर्छ बिना प्रयत्न मुखमै आएर के पर्छ र ?

।। उद्योगैबाट भाग्य बन्दछ ॥

अधिल्ला जन्मैमा श्रम गरि जती पुण्य गरिए,
उनै यस् जन्मैमा धन जन दिने भाग्य बनिए ।
जती ऐले जन्मैभरि असल सत्कर्म गरिनन्,
यिनै दोस्रा जन्मैभरि सुख दिने भाग्य बनिनन् ॥

उद्योग गर्नु अनि कार्य पुरा बनिन्छ,
खाली मनोरथ गरी फल मिल्नु के छ ।

पाउ म खान भनि सुस्त सुती रहेर,
पस्तैन आइ मुखमा मृग बाघ-नेर ॥

धर्म गर--८

न ध्यानै शिवको गरेर पछिको जज्जाल मेटीदियों,
न स्नान व्रत दान तीर्थ जपले स्वर्गे पनी आर्जियों।
पौसाला पुल पाटिले न त यहीं नामै चलाई लियों,
यौटै क्यै पुरुषार्थ सिद्ध नगरी यो जन्म फालीदियों।

॥ उमेर छँदै होश गर ॥

चङ्गा चित्त छँदै उभेर रहँदै पैसा छँदै हातमा
व्याधीले नछुँदै र आयु रहँदै बर्गत् छँदै गाथमा।
आफ्नू श्रेय हुने पछी सुख हुने धन्धा छिनीहाल है,
आग्लागी घरमा भएपछि कुवा खन्दा हुनेछैन है ॥

॥ उमेर बितेको चाल पाइँदैन ॥

आयु छिन्न हुँदैछ रात दिउँसो हप्ता र मेह्ना बनी,
थाहै हुन्न अनेक काम रहँदा वेला बितेको पनि।
देख्छाँ जन्मनु मर्नु रुनु बुढिनु वैराग्य उब्जन्न तै,
के होला नि भरे ? कसोगरि कहाँ ? के भोग्नु पल्लानि है ।

*

धर्मको फल

तेस्का खातिर अग्नि पानिसरि हो खोल्सोसरी सागर,
मेरु तोरिसरी, बँदेल मृगसरी, दासैसरी बाँदर।
बिच्छी फूलसरी, हलाहल पनि शर्वत्-सरी बन्दछ,
जो मानीस दयालु धार्मिकगुणी विद्वान् सहू शान्त छ ॥

।। स्वरूप, (जाति धर्म) नछोड ॥

‘ल्याऊं स्वजाति सब पाँस गरम्’ भनेर
 लागे तताउन ‘हिउँकन’ सूर्यवीर,
 आफ्नू स्वरूप तजि बाँच्नु त मर्नु नीको,
 भन्दै कुलीन ‘हिउँ वीर’ उहीं गलीगो ।।
 दन्की रहेछ बडवाग्नि त ताल्नु छैन,
 कत्ती मिलुन् हिमनदी त चिसो हुँदैन ।
 देखिन्छ सागर सधैं भरि एकरूप
 छोडैन धीर सुख वा दुःखमा ‘स्वरूप’ ।।
 लाभ के हो ? भने सन्तको संगति ।
 दुःख के हो ? भने मूर्ख को संगति ।
 हानि के हो ? भने आयु विताउनु,
 के चतुन्याइँ हो ? धर्म जोगाउनु ।।
 शूरो को ? जित्थ जो यी दसै इन्द्रिय,
 स्वास्नी को ? गर्दछे जो पतीको प्रिय ।
 के छ सम्पत्ति, विद्या मुखैमा हुनु,
 जन्मको सार के ? धर्म जोगाउनु,

सत्यवादी वन-६

रोकेकै छ अझै हलाहल विष श्रीशम्भूले घाँटिमै,
 बोकेकै छ अझै धरातल पनी ती कूर्मले पीठमै ।
 थामेकै छ समुद्रले उदरमा त्यो वाडवाग्नी पनि,
 पाल्छन् आफ्नू जवान भद्रजनले आखीरसम्मै पनि ।।

।। पृथ्वी धाम्ने सात रत्न ॥

गाई, ब्राह्मण, वेद दानि र सती, निलोंभि साँचा जन,
ब्रह्माले यहि सात रत्नहरूको पैली गरे सिर्जन ।
सारा सृष्टि समाल्ल भूमितलमा राखींदिए, प्रेमले,
थामि.न्छेन् पृथिवी यिनै सुजनका सत्कर्म सत्-धर्मले ॥

।। लिन र छोड्न योग्य सद्गुण र दुर्गुण ॥

छेनन् लोभ-समान दुर्गुण अरू चुक्ली दुलो पाप हो,
साँचो बोल्नु यही दूलो तपस हो, शुद्धी मनै तीर्थ हो ।
विद्या नै धन हो, सखे ! जगतमा दुर्नाम यै मृत्यु हो,
कीर्ति हो गहना सुशील रहनू यै इष्ट वा भित्र हो ॥

।। सत्यवादीहरूको क्यै उदाहरण ॥

रानी राजकुमार, आफू सहितै बेचे हरिश्चन्द्रले,
राजा विक्रम राज्यवाट धपिए एकला वनवन् दुले ।
घुम्थे पाण्डव द्रौपदी वनवनै साम्राज्य त्यागीकन,
अर्पिन्छन् सब सत्यवादिहरूले सर्वस्य आयु धन ॥

प्रतिज्ञा पाल !

सदा शान्ति आनन्द मन भित्र गर्ने,
दशै ती दिशामा लगी कीर्ति भर्ने ।
यी यस्ती ‘प्रतिज्ञा’ कनै ख्याल राख ।
वरु प्राण जाउन्, प्रतिज्ञा नपोख ॥

धनको मनको जहानको,
जति आनन्द छ नाम मानको ।
सब जान्छ त दुःख मान्दिन,
तर आफ्नू म कबूल छोड्दिनै ॥

तेस्का खातीर सारा धन तृण सरि हो, रात द्यूँसोसरी हो,
मेरु ढिस्कोसरी हो, जल थलसरि हो, सिन्धु खोलोसरी हो ।
गर्भी छायासरी हो, वन घर सरि हो, भूमि आँग्नेसरी हो,
जस्ले यो काम गर्दू भनि दृढ मनमा सत्य संकल्प लीयो ॥

१९—दुःखीकर्त्ता उपकार गर

आफ्नू हानि पनी सहेर अरुको गर्छन् भलो सन्तले,
आफ्नू हानि नपारि गर्छ अरुको उद्धार सामान्यले ।
अर्कालाई बिगारि आफु बनिने यो राक्षसी काम हो,
व्यर्थे जो अरुलाई पिर्छ उसको जान्दौन के नाम हो ॥
॥ परोपकारको पाठ सूर्य भगवानसंग सिक ॥

बाहै मास छ एक नास बलले आकाशमा पांडनु,
बस्ने छैन दुसुक्क फुर्सद भने सुन्ने कुरै के हुनु ।
कस्तो घोर ठिका सकारि भगवान् श्रीसूर्य कुद्दैषन,
अर्पन्छन् उपकारमा सुजनले आयु शरीर धन ॥
माँग्नेलाई दिए दधीचि मुनिले आफ्नू शरीरै पनि ।
तीर्नेलोक समग्र राज्य दिनुभो राजा बलीले पनि ॥
अर्पे कैटभले र फेरि मधुले भिक्षुकलाई शिर ।
साटे नथर देहवाट उनले सत्कीर्ति नित्य स्थिर ॥

मूलैबाट नमास्नु लाउनु पूँजी दोबर हुने ढोरमा ।
 जेठैंमा बिउने निलेर पछि लौ के खानु मंसीरमा ?
 थौरै सम्पत्तिमै फुरुक्क परि जो गर्दैन उद्योग ता,
 यो ता तृप्त भयो भनी धन दिने छोड्छन् उता देवता ॥

॥ विद्युन्माला छन्द ॥

जस्तै यौटै चक्काले त्यो
 गाडी चल्नै सक्तैन ।
 उस्तै भाग्यै मात्रैले त्यो
 सम्पति मिल्नै सक्तैन ॥

जो पैला जन्मको हो जप तप उपकार आदि उद्योग हास्त्रो,
 त्यै ता यो जन्ममा भो धन र जन दिने दैव वा भाग्य रास्त्रो ।
 ऐलेनै वा भरे वा जति सुख लिनु हो सो पुरुषार्थबाट,
 पाईने हो भनी यो दृढ गरि मनमा गर्नु उद्योग आँट ॥

के आफ्नु देश अनि के छ विरानु देश,
 जो आँटिलो छ उसलाइ सबै स्वदेश ।

उत्साह जाँगर पराक्रमले डटेर,
 निर्धक्क भैं जहिंतहीं गरि खान्छ वीर ॥

॥ व्यवहारमा नभई नहुने गुण ॥

आफ्नामा सजिलो, दयालु अरुमा, छटू छुचामा हुने,
 प्रेमी सज्जनमा, निसाफि नृपमा, विद्वानमा न्यूरने ।
 नारीमा चतुरा, बलिष्ठ रिपुमा, राख्ने बडामा क्षमा,
 जस्मा छन् यि कला उही जहिं तहीं मानिन्छ संसारमा ॥

।। उद्योगमा लागेको मानिस दुःखदेखि डराउँदैन ॥

कतै खाली भैमा कहिं पलंगमा सुत्तु सुखले,

कतै ढींझो रोटी कहिं खिर मिटो खान्छ मजले ।

कतै मैला थाडना कहिं छ पहिरन् दिव्य तनमा,

मनस्यी उद्योगी सुख र दुःख गन्दैन मनमा ॥

।। लक्ष्मीको बास कहाँ हुन्छ ॥

बिना पैसै उक्ले कति शिखरमा मान धनका,

धनै धेरै भै भै कति बनिसके कौडि भरका ।

जता उदिम् उत्साह बल छ उतै धाउँछ धन,

सुकेका जंगलमा मृग सहज मान्दैन रहन ॥

।। आफ्ना दुःख जहाँ तहाँ नपोख ॥

ए काकाकुल ! सावधान मनले यौटा कुरा सुन् यता,

आकाशै भरि मेघ छन् तर सबै छैनन् यकैनासका ।

क्यै छन् पानि दिने नगर्जिकन नै क्यै गर्जने मात्र हुन्,

जो-जो पर्छ अगाडि त्यससित नरो जानेछ व्यर्थे वचन्

न सीता हरिन्थिन् न रामै सुरिन्थे,

न बाली शुलिन्थ्यो, न बाँदर झुमिन्थे ।

।। धक्का नलागि शक्ति प्रकट हुँदैन ॥

न सागर तरिन्थ्यो, न लंका जितिन्थ्यो,

न थोसी अगुल्टो कहाँ अग्नि बल्थ्यो ॥

धनको सती

घस्कोस् इज्जत् रसातल्लिर, अझ तलगै घोष्टियोस् पाजि जात

फूटोस् खप्पर् दयाको जप-तप पनि यी मन्त्रियुन् भीरबाट।
ऐल्यै लागोस् छडेलो यिनी गुणहरूमा, धन् मिले भो मलाई,
जसका खातीर सारा गुणहरू पनि ती गर्दछन् हाई-हाई ॥

उद्घोग रिष्ठ नभएमा सञ्चोष मान-४

पत्नी शीलवती र पुत्र गुनिलो, मालीक हाँसीमुख,
प्रेमी मित्र र दाजु-भाइ सजिला, माता-पिता सम्मुख।
आम्दानी धनमा र धैन मनमा, कण्ठस्थ विद्या सदा,
राम्रो रूप, जहान मेल जुलको, पाइन्छ भाग्यै छँदा ॥

लेखे आफ्नु ललाटमा धन अघी धेर-थोर जो दैवले,
त्यै मिल्नेछ सुमेरु माथि बस वा घरभित्र वा मोजले।
तस्मात् धीर रहू वृथा धनिकका साम्ने नझुक्ने गर,
कूवामै भर वा समुद्र पुग वा जल मिल्छ लौटे भर ॥

बनेपिच्छे मिल्छन् सहज-सित मन्माफिक फल,
नदीपिच्छे बग्दै छ हिउँ-सरिको शीतल जल।
विष्ण्योनाका लागी बटुल कमला पात रुखका,
सहन्त्रौ दैलामा किन धनिकका गालि रिसका ॥

यो पृथ्वी भरि अब्र फल्दछ जती सम्पूर्ण आफ्नै रहोस्
सारा भूतलको सुवर्ण जति हो आफ्नै खटन्मा रहोस्,
पृथ्वीभर जति नारी सुन्दरि हुनन् सारा ती आफ्नै हुनू,
यो मन् तैपनि तृप्त हुन्न नि सखे ! सम्झेर शांतिलिनू ॥

मूर्खलाई रिङ्गाउन सकिंदैन

बालूमा बरु तेल खूब बलले पेले कतै आउला !
 चर्का धाम चुसी-चुसी बरु कतै पीयास मेटीयला !
 मूसाको सिंग मीलला वरु कतै संसार घुम्ने गरे ।
 प्राणे देऊ परन्तु मूर्ख कहिल्यै रिङ्गैन कस्तै गरे ॥

।। मूर्खलाई उपदेश दिएको फल छैन ॥

गोहीको सुखमा पसीकन पनी सकला बरु निस्किन ।
 पानी माथि कुदेर सागर तरी सकला बरु पार हुन ॥
 जिस्याईकन सर्प राङ्ग शिरमा सकला बरु क्वै जन ।
 सक्ने छैन परन्तु मूर्ख नरको मन्त्रलाई सम्भाउन ॥

।। मूर्खको ओखन्ति छैन ॥

आगाको जल, धामको र जलको छाता लुगा शीतको,
 तीखो अंकुश हातिको र लहुरो भैंसी गधा गोरुको ।
 गर्भीको जल-वायु, मन्त्र विषको, बत्ती अँधीयारको,
 सबूको औषधि दैवले रघिदियो, विसेछ कि मूर्खको ?

।। सज्जन र दुर्जन का चिह्न ॥

दोषेलाई गराइ सद्गुण सखे ! बोलछन् गतीला जन,
 अर्काका गुणलाई दूषित गरी फैलाउँछन् दुर्जन ।
 नूनीलो जल मेघले लगि भिटो पारेर वर्षाउँछन्,
 आलो दूध पियेर सर्पहरूले साक्षात् विषे पार्दछन् ॥

॥ दुष्टका लक्षण ॥

दया नगरनू कतै, झगडिनु विना कारण ।
 पराया धन नारिमा रहनु लुब्ध भै यो मन ॥
 क्षमा नहुनु सन्तमा गरिबमा र आफन्तमा ।
 यि दुर्गुण दुडौं भने सकल मिल्दछन् दुष्टमा ॥

॥ नाना विषय (विद्युन्माला) ॥

लज्जा भापछि गहना के हो ? विद्या भापछि धन के हो ?
 कपटी जो हो सर्प उही हो, मतलबी बन्धु यही आगो हो ।
 क्रोध यही हो पक्का शत्रु, धर्म सबैको साथी हो ।
 माता सरिका ओखति ऐनन् ; मित्र पतिव्रता पत्नी हो ॥

॥ आयु बढाउनेले यति आठ काम नगर्नू ॥

अल्ली भै रहँदा पवित्र नहुँदा, आचार छाडी दिंदा ।
 जस्तो अत्र जहाँ-तहाँ जतिसुकै बेला मिलोस् खाइँदा ॥
 अभ्याश श्रुति शास्त्रको नगरिंदा चिन्ता र सुर्ता लिंदा ।
 आयु घट्टछ मिल्छ झट्टपट सखे ! संसारबाटै विदा ॥

॥ काम, क्रोध र लोभलाई त्याग ॥

सुन्दरि जनका छल-जालमा,
 जो नर बेहिन पुग्दैनन् ।
 क्रोध ढढेलो दन्कन लाग्दा ;
 जो जन रन्कन लाग्दैनन् ॥

मधुरा मधुरा भोग मिलेया,
 जो नर पर-पर तकिन्छन् ।
 उस्ता धीरा नरले सारा ।
 जगतै यशमा गरिदिन्छन् ॥

॥ सम्मान ॥

मानै ब्राह्मण हो ! नखोज कहिल्यै यो मानदेखी डर ।
 यसलाई विष झीं घृणा गर, परे तर्कर बस्ने गर ॥
 अर्काको गर खूब मान मनितो, आफू नखोज्ने गर ।
 यस्तो गर्नु र झन् हुनेछ बढता तिन्हो सर्दी आदर ॥

॥ सम्पत्ति सुख ॥

अब मन ! परमात्मा तर्फ फिर्का ताँ बुद्धि,
 धन धन भनि हिङ्कने साडिदे यो कुबुद्धि ।
 उति धन मिलिगैगो कर्म तेरो जती थ्यो,
 खुशि रहु, किन धोरै कर्मले धेर मिल्यो ॥
 धनिक बन्नुम टूलो भै बर्साँला ताँ भन्लास्,
 तर अहित छ यसमा लोक दोटे बिगारास् ।
 अधिक धन हुनेको दुर्दशा हेर्न जा न,
 कति रछ ढर शङ्का वैर चिन्ता हरान ॥

तन, धन, सुत, दारा, बन्धु-बर्गादि सारा,
 कति दिन रहने हुन् ! को छ यस्को सहारा !
 कसरि किन म आएँ ! जानु पर्ने कता छ !
 कति विज संग जाला ! यो सबै गुन्नुपर्छ ॥
 धन जन र जवानीमा भरोसा गरेर,
 'मम', 'मम' भनि गर्छस् के अहङ्कार धेर !
 यहिं वरिपरि घुम्छन् काल भोका शिकारी
 कहिं तँकन नखाउन् वाण हानेर मारी ॥
 असली घर छ अन्तै खालि रित्तै छ ऐले,
 अब उस घरमा गै बस्नु पर्नेछ तैले ।
 उहिं पनि यहिकै झेँ भोक लाग्नेछ भाई !
 शिव ! शिव ! पछि खाने के छ तेरो कमाई ?
 ।। कान्ता वियोग वैराग्य ।।

यो संसार असार हो, बुझिसके आफ्नू यहाँ के छ र !
 पत्नी, पुत्र, शरीर, सम्पति सबै छन् ईश्वरैका भर ।
 मेरोभन्नु वृथा छ कर्म गतिले चौरासिमा हुल्दछौं,
 मेरो यो यति हो भनेर विचमा व्यर्थ कतै झुल्दछौं ॥
 यस्ता जन्म विते हुनन् अधि कति उद्योग भो हो कती !
 पत्नी, पुत्र, शरीर, दौलत भए जन्मैपिछेका कति !
 आफ्नै थे सब ती भने किन छुटे ऐले म यौटे किन !
 तस्मात् क्यै पनि छैन आफ्नू वशमा यै शोच रातो दिन ॥

पश्चाताप । (पछितो)

गरे वेदको पाठ हर्दम् न मैले,
 न वेदोक्त सत्कर्म थामे क्रमैले ।
 गर्णला गर्णला नि भन्दे म आएँ,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न वेदान्त वा धर्मका शास्त्र हेरें,
 बझाले भनेको न ता बात टेरें ।
 न विद्या कमाएँ न भक्ति बढाएँ,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न निष्काम भे धर्ममा चित्तलाएँ,
 न कौनै कुरा देवतामा चढाएँ ।
 न क्यै पाप चान्दायणैले घटाएँ,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न संसारमा सार वा दोष खोजें,
 न वैराग्य वा रागमा एक रोजें ।
 न कान्ता न शान्ती कुनै हात लाएँ,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥
 न सत्संगमा काल मैले बिताएँ,
 न एकान्तमा गै समाधी लगाएँ ।
 न मन्त्राई रोकेर भित्रे जमायें,
 विना कामले आयु मैले गुमाएँ ॥

न योगी महात्मा सँगै बस्न पाएँ,
न सेवा गुरुको पुरा गर्न पाएँ।
न माया हटाएँ न धर्म बद्धाएँ,
बिना कामले आयु मैले गुमाएँ।
न सुर्ता अहङ्कार चिन्ता धपाएँ,
न शङ्का अहारीस लोभै घटाएँ।
न यो धित्तका दोष सारा छुटाएँ,
बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥।
न माता पितालाई आनन्द पारें,
न पूर्खा अधीका सबैलाई तारें,
न गै तीर्थमा बस्न हर्वम् रुचाएँ,
जगन्नाथ ! हा ! आज पो होश पाएँ।

*

१४६-तत्त्व विचार

हे नारायण ! विश्वरूप ! भगवन् ! आनन्दका मालिक,
चौधै लोक सदा प्रकाश गरने प्रह्याण्डमा व्यापक !
नित्य ज्ञाननिधे ! सनातन ! हरे ! श्रीशेषशायिन् विभो,
हास्रा दण्डयत प्रणाम कृपया स्वीकार गर्नास् प्रभो !
चारै वेद जुटी बयान उसको गष्ठै भनी गै ढटे,
रत्ती अन्त नपाइ रूप गुणको लाटा सरी भै हटे।

ब्रह्मा, शेष गणेशका पनि जहाँ बोली भए बेपता,
हामी मानिसले बयान गरनु यो ता कता हो कता ॥

॥ परमेश्वर सेवा ॥

यस्तै नै हुनुहुन्छ तैपनि जती वेदादि विद्या यि छन्,
अभ्यास स्तुति, भक्ति, कीर्तन सदा गर्दैरहुँ भन्दछन् ।
तस्मात् कीर्तनले तथा मननले अभ्यासले वर्णन,
लागाँ गर्न, छट्टाँ, पछाडी नहट्टाँ हामी पनि दी मन ॥

॥ वैराग्य नभई-मुक्ति पाईदैन ॥

ज्ञानी खूब बनोस, भक्ति रसमा इबोस भित्रै तक,
अभ्यास श्रमले गरोस नचुकी एकाग्र भै भरसक ।
वैराग्य-ब्रत तीव्र छैन त भने कस्तै गरे ता पनी,
मिल्दैनन् अधिकार मुक्ति-सुखका कच्चै रहन्छन् तिनी ॥
मुक्तिका छन तीन साधन, यिनैलाई हत्याई लिनु ।
'आत्मा विन्नु' र 'भक्ति गर्नु' मनमा-वैराग्य तीखो हुनु ।
हीरा, हार मणी र दिव्य-रमणी, साम्राज्य मिल्दा पनि,
सम्झन्छन् अति तुच्छ जो बुझ उनै वैराग्यका हुन् धनी ॥

॥ तृष्णा र ममता अनि अहंता ॥

'मेरो यो' भनिने अनी 'म' भनिने जे जे छ संसारमा,
फोको यो सब हो क्षणैभरि छ यो क्यै छैन आखीरमा ॥
तृष्णा जो यिन चीजमा छ गहिरो, पासो उही सम्झनु,
त्यो पासो नछिनाइ शान्ति सुखका आशा वृथा हो लिनु ॥

हाम्रो शरीर कस्तो हो ? ... ३३

केले यो बनियो शरीर यसमा के शील वा सार छ ?
 यसमा आफ्नु खटन् छ छैन ? यसले के लाभ मिल्ने रछ !
 सारा यी विषयादिको र यसको सम्बन्ध कस्तो रछ !
 यस्तै खब विचार हरदम गरे तृष्णा यसै गल्दछ ॥

* यो शरीर केले बनेको हो ? *

नारीमा ऋतुकाल बाद नरको सम्भोग लीदा हुँदा ।
 निस्केका रज वीर्यवाट बनियो क्यै कालमा बुद्बुदा ॥
 केरी मासु नसा गिदी रगतको ढल्लो हुँदै जम्नगो ।
 जीवात्मा उस भित्र कर्मवशाले घुस्तेर देही भयो ॥

॥ गर्भवासका ब्लेश ॥

माताका अति साँगुरो उदरमा यो जीव गै ठेलिनू ।
 विष्य मूत्र खकारमा गुँडुलिदै साल्नालले जेलिनू ॥
 हर्दम् पिल्सिनु पेटका उखुमले कीरादिले टोकिनू ।
 नौ मैत्नातक घोर कष्ट सहंदै त्यै गर्भमा रोकिनू ॥

॥ जन्मने बेलाकाव्लेश ॥

यस्तै दुःख सहेर बल्ल जब भो पैदा हुने कालमा,
 तेष्ठो भो यदि जन्मदा शिशु भने मिल्ला महाकालमा ।
 सुराले उहिं रेटि रेटि दुकुरा पारेर तानू परे,
 त्यो बेला उस जीवको दुःख वहाँ को भत्रसक्ने हरे !

॥ पैदा हुँदाका ब्लेश ॥

भैगो जन्म सिधै भने पनि यसै त्यो साँगुरो योनिमा,
 पर्दा छिनु प्रसूति-वायु बल्ले धक्याउँछन् जोर्निमा ।

धक्का कोमल देहमा परन गै जो क्लेश होला वहाँ,
सबला को र बयान गर्न उसको फर्कर आई यहाँ !

।। जन्मीसकेपछि ता सुख हुनुपर्ने ॥

आयो बाहिर बल्छ बल्ल र पनी यो घोर संसारमा ।

आधि व्याधि वियोग शोक झगडाका पर्नगो धारमा ॥

आफ्नामा अनि आफूमा जति विपत् दारिद्र्य पर्दा यहाँ,
भोग्नू संप्रट पर्छ ती दुःख सबै भन्दा सकिन्थन् कहाँ !

।। योनिहस्त ८४ लाख प्रकारका हुन्थन् ॥

यो संसार अपार सागर हुँदा गाहो छ पारे हुन,
नाना योनि मनुष्य पंछि पशुका चौरासी लाखौ छन,
आफ्नै कर्म त आफ्नु बन्धन हुँदा यो जीव लज्जाउँदो,
हर्दम् क्लेश सहेर योनिहस्तमा घुम्दो छ हुल्दो उँदो ॥

।। ८४ लाख योनिमा मनुष्य जन्म नै उत्तम हो ॥

योटे मानिस देह नै छ बढिदा चौरासी लाखौं दिय,
यो भन्दा पनि धन्य उच्च कुल हो आधार झन् मुख्य छ ।
त्यो हो झन् बढिया विचार छ जहाँ, झन् धन्य विद्वान् कुल,
सान्हे उत्तम ता छ वेद पढने आधारवान् को कुल ॥

।। मनुष्य-जन्मको प्रयोजन ज्ञान सिक्नु हो ॥॥

पायोस् उच्च कुलीन देह त पनि आत्मा अनात्माकन,

विन्ने यत्न र देहको क्षणिकता जान्दैन हो जो जन ।

कस्ते त्यो घतुरो शिपालु गुनिलो विद्वान् भनीयोस् तर,

व्यर्थ आयु वितेर जान्छ उसको रोला पछी धर-धर ॥

॥ आयु साहे महंगो छ ॥

नाना कोटी असर्फि लीकन कतै कस्तै दुढौं तापनि,
एके नै छिन वा पलाभरि पनि यो आयु पाइब्र नी।
यस्तो हाय ! अमोल आयु यसरी सारा वृथै गो भने,
भेदभन्दा अति हानि यो जगतमा हा हा ! अरु के हुने ?

॥ यो आत्मा पशु योनितिर गयो भने ॥

आत्मा देह विना रहब्र नरको यो देह छिन्ने हुँदा,
गैगो लौ पशु देहमै यदि भने सर्वस्वकै भो विदा ।
आफ्नू देह समाल्न उन पशुको सामर्थ्य रत्तीभर,
गर्ला के परमार्थ साधन हरे ! रोला सधैं धर-धर ॥

॥ पशुहस्तका बलेश ॥

घोडा हाती र ऊँट गोरु, गदहा, राँगाहस्त जान्वर,
भारीले थिचिएर भोक र तृष्णा खप्नै रुदै धर-धर !
जाङ्गो घाम झरी बतास र हिलो धूलो र बालू बीच,
घस्तन्डन् दिन-रात मार पिटिंदै बोल्ने न सामर्थ्य छ ।

॥ शरीरको स्वस्त्रप ॥

हड्डीका दुकुरा रसाइ रसले जोर्नी नसाले कसी,
मासूले उहिमायि लिप्सि उसमा मासी र बोसो घसी,
तेसैमा गिदि, रक्त, वीर्य छिटियो त्यै राश यो देहहो,
चाट्लान् काग कुकूरले भनि उहीं छाला मढेको छ यो ॥

॥ के यो देह घोखो हो ॥

आँखा कान र नाकबाट मुख वा लिंगा गुदाबाट वा,
विप्रा कानगुजी सिंघान कफ वा विष्टा र मूत्रादि वा ।

झर्दा बाहिर खूब मान्दछ धृणा चौपटट चोखो बनी,
 के होला यस देह भित्र भनि यो सोख्नैन कैल्हे पनि ।
 बाटामा कहिं हाडको छ दुकुरो सो देखिदैमा पनि,
 ढाढैबाट हटेर जान्छ ढरले त्यो छोइएला भनी !
 आफ्नै देह हजार हाङ्गिस्तले हर्दम् छ ढाकीयको,
 त्यो देख्नैन विचार छैन, किन हो यो बुङ्गि लाटीयको ?
 बिष्टा मूत्र गिदी र लादि रजले भित्री चकम्बूर छ,
 गोडाको नडदेखि केश तक नै दुर्गन्ध भरपूर छ ।
 घस्तुन् बाहिर चन्दनादि अगरु कर्पूर वा अत्तर,
 भिर्षन् कोट घडी छडी र पागडी बन्तुन् सफा सुन्दर ।
 जो स्वाभाविक दोष देहभरि छन् भित्रै तथा बाहिर,
 ती साराकन राख्नाथन् जनतले छोपेर थारैतिर ।
 अस्वाभाविक बाहिरी र नकली तानेर केही गुण,
 दूलो हुँ 'म' भनी गजकक परने ती मूर्ख वा सज्जन ? ॥
 उञ्ज्यो घाउ शरीरमा यदि कहीं धोएन तीनै दिन,
 स्याउँ स्याउँ किरा अनेक मसिना गिज्विज्ज ऊञ्जनाथन ।
 निस्केला उसबाट गन्ध सडिलो नाकै उजारी दिने,
 यस्तो हाय कफळ देह कति हो यो लोकमा थामिने !

॥ शरीरको क्षणिकता ॥

अस्ती बीस तले ऊँचा महलका त्यो पुष्पशश्या महाँ,
 नाना भोग मजा उडाइ सुतने त्यै देइ हो लौ वहाँ !
 ऐल्हे हेर उही शरीर छ चितामाथी सुतेको बरा,
 आगो दन्दन दन्कियो ढिसके गोडा गली पाखुरा ॥

जो सिंहासनमा सुशोभित हुँवा बेखेर सारा जन,
मान्ये हेरिरहुँ भनेसरि सधैं आँखा नदिम्लीकन ।
ऐल्हे देह उही छ काल-बलले र्भमा पसारा हुँदा,
दिम्लन्छन् दुइ नेत्र हेर्न नसकी त्यै देहको दुर्दशा !

॥ देह र जीवात्माको भेद ॥

यस्तो नाश हुने महामलिन हा ! निःसारको देह यो,
नाना कर्म समाल्न सबै उसको सत्ता हुनाले अहो !
उस्ता सत्य अनन्त शुद्ध परमात्मालाई विसीकन,
व्यर्थ नधर देहलाई 'म'-अहं, भन्दै भटारिन्छन ॥

॥ देहमा ममता गर्नु व्यर्थ हो ॥

आत्मा सत् अनि वित्स्वरूप र परं आनन्दरूपी कहाँ,
मासू हाड र रक्तले बनिएका यो देह मूढो कहाँ ?
यस्तो देह र जीवमा फरक जो जानेर शर्माउला,
त्यो ज्ञानी किन देहमाथि 'म-अहं' को बुझि गर्ला भला !

॥ यो शरीर के हो त ॥

हिजोको त्यै गोलो विषय-मलको जलजल हिलो,
विधाताको टेवा मिलि ठिक्किनगो देह झारिलो !
सुसारा के गर्नु ? किन दिन गुजार्नु ? पुतलि यो,
विधाताको नाता वहिं दुटिगयो या ढलिदियो !!

विषय विचार

पत्नी-५

मिली भोली-भाली युवती कहिं काली पनि भने,
नराश्ची भै पत्नी भनी हृदयमा घोट रहने !

मिलीगै लौ रास्ती घटकमटके नै पनि भने,
 अरुले पो आपना वश गरिलिनन् की छर हुने ॥
 मारीली झडकीली हरिण-नयना घन्दवदना,
 सदा रास्ती नारी तिर नजर दिन्छन् सब जना !
 कमारा भीकाराहरू र अरु ती दाँतर पनि,
 रसीला लुभ्येला नजर गरि हेर्छन् अधि अनि ।
 उता उस्तै दिन्छन् पुरुष तरुणी तर्फ नजर,
 यता उस्तै नारी पनि मन भटार्छन् बर-पर ।
 निजी लोग्ने भन्दा तरुण बलियो सुन्दर नर,
 मिलेमा गर्दा हुन्, कति कति मनैबाट रहर !
 सुरूपा नारीका पतिहरू यिनै झझट परी,
 सधै दुब्लै हुन्छन्, मनमन कुठिन्छन् घरि-घरी !
 अनेकों कौवाका झपट विघ्को मासु ढुकुरा,
 लिएको कौवा झै सुख रति पनी छैन विघरा !
 बिधंगे गल्छ्याड्ग्री जहमति हुनाले पनि कतै,
 डुकूम् नाधी लागी अरुतिर भने जिदी बनिदै !
 त्यसैले भो शंका पर-पुरुषको क्यै गरि भने,
 उही शत्रु भै गे सुख युवतिमा ख्यै र मिलने ?

पुत्र ८

रत्ती छैन अपुत्रको गति भनी जो वेदको बोलि हो,
 पुत्रेष्टीहरू यज्ञ गर्न उसले उत्साह पो गादियो ।

लोके छैन कुनै अपुत्रहरूको यो सम्झानू व्यर्थ छ,
 हेरीं लौ कुन लोक खातिर यहाँ भो पुत्र आवश्यक ?
 दिन्छन् मुक्ति भनौं भने जति यहाँ छन् पुत्रवाला जन,
 सारा मुक्त हुन्न त फेरि कसरी संसार होला भन ?
 पुत्रैले यदि मुक्ति मिल्दछ भने टण्टा हजारौं किन,
 पथ्याँ गर्न अनात्म आत्म यिनको छुट्याउने साधन ।।
 पाउन्न यहि लोक पुत्र नहुँदा भन्छौ भने हेरन,
 आए ती कसरी यहाँ जति जना ऐले अपुत्रा छन ।
 औरे लोक छ पुत्रवाट मिलने भन्छौ भने यो भन,
 नाना यज्ञ र तीर्थ होमहरू यी व्यर्थ बनीए किन ?
 गर्घन् विह्वल भै मनो-वचनले सन्तानको चिन्तन ।
 जन्मन्छन् जब पुत्र त्यै बखतमा माता-पितामा हरे,
 रोगी हुन्छ कि नानि मर्छ कि भनी चिन्ता गहिरो परे ?
 बाँचे तापनि शीलवान् र मतिमान् ज्ञानी भए ता निको,
 के जान्न तर बानि लिन्छ कि कतै नीचा र अज्ञानिको ।
 भझेजाहा पट-मूर्ख वा पतित वा क्रोधी छुचो हुन्छ वा,
 चुक्लीखोर कि चोर जार अथवा जूदाडी भैजान्छ वा ।
 जन्मन्छन् कति पुत्र ता शिव हरे ! अत्यन्त नीचा पनि,
 चाँडै बाबु मरोस र मालिक बनौं सम्पत्तिको मै भनी ।
 आमा-बाबु र दाजु-भाइ सबको हत्या पनि गर्दछन्,
 खेदै खेद छ पुत्रवाट शिव हा खेदै हुँदै मर्दछन् ।
 इच्छामाफिक शीलवान् र गुणवान् शूरा शिपालू भला,
 जन्मन्छन् कहिं कोहि औसर कसैका कोखमा साँचिला ।

यस्ता पुत्र पनी भए यदि कहीं रोगी कि अल्पायु वा,
 निःसन्तान भए भने पनि सर्वे खोदे हुने हो अहा !!
 छोरोबाट छ सौख्य सत्गति भनी भव्वु कसोरी अब ?
 निःसन्तान मनुष्य गै नरकमै पर्नन् कसोरी सब ?
 तस्मान् तर्क वितर्क युक्तिहस्तले विद्वान् जसो भन्दछन्,
 उस्तै भक्ति सुकर्म साधि मतिमान् संसार पार् तर्वच्छन् ॥

2...नाता पक्ष !

पिता माता मामा दिदि बहिनी भाई र भतिजा,
 कुपू सानीमा औ जति-जति छ नाता अरु निजा ।
 बढूवा बाटामा मिलि छिन भरी एक सँगमा,
 बसी छुट्टीए झौं अलिक दिनका उन् जगतमा ।

2....इष्ट मित्र !

विधाता भै दाता धन र जनले पूर्ण रहेवा,
 सर्वे खन्खाँचामा मदत धनले गर्न सकिदा ।
 अनेकाँ जुट्नेछन् छित मित हुँदै भक्त बनिदै,
 विपद्मा सारा ती पर-पर हुनन् दुश्मन हुँदै ॥
 दिनों खान्ये प्यान्ये घर पनि वसार्थ जब तक ।
 हहाँ ज्यू ! ज्यू ! हो ! हो ! भनि-भनि झुमिन्ये तब तक ॥
 वसार्दामा एके दुइ यति कतै छाक, विरिनन्,
 उतीमा ती निन्दा गरि-गरि रिसाएर घुमनन् ॥

३-धन दोलत

सँधि भर्दा भर्दे पनि नभरिने पेट छ संगै,
 यसैका निम्तीमा धन बदुलने थित हुन गै !
 कतौ ढाँडा-काँडा बन र पहरा टापु कुदिने,
 कतौ कानू कौडी पनि नमिलदा हिस्स परिने !
 मिलिजाला धेरै धन तपनि आराम लिन ता,
 उनै पत्नी छोरा अल अधि सरेकै छन यता ।
 उता थोरी डाका सित र अधिकारीसित डर,
 वृथै गर्भन् तस्मात् धनतिर पनी उथम नर ?
 परुन् मुद्दा माल्ला विषद भनि दुक्क्ने त कति छन् ;
 कतै नाध्यो कानून कि भनि दैदेका कति हुनन् ?
 खुडा खन्ती भाला भिरि-भिरि घुमेका त कति छन् ?
 धनै भो भन्दैमा पनि सुख कहों के रछ र झन् ?
 सुना, दाँदी, हीरा, मणि र गहना, रत्न, रमणी
 विमान् म्याना, घोडा, रथ, गज र जहाज तरणी ।
 निजा पार्दा अन्याय यदि कहिं भै पाप ढरे,
 मजा ऐले थोरै छ, तर दुख दुष्पार छ भरे ॥

॥ राज्य लाभका सुख दुख ॥

न घेनन् बैरीले, मकन रणमा हार्नु नपरोस्,
 यता सेना मन्त्री तनयतिर षड्यन्त्र नरहोस् ॥
 कुनै हत्याराका म तिर विष वा शस्त्र नपरुन्,
 यिने हर्दम् चिन्तार्णव विष हुबेका नृपति छन् ॥

बैरीले छोप्तछन् वा कहिं-कहिं बिचमा हार पो हुन्छ की वा,
आफ्नै भाई भतीजाहरु मिलिकन षड्यन्त्र पो रचाउन् वा ?
खानेप्दूने कुरामा विष मिसि कि दिनन् शस्त्र पो छोद्दछन् वा ?
यस्तै शंका र सुर्ता छन यदि मनमा सोख खोजी कहाँ वा ?

४-मनको दुर्गति

तृणा लवस्तरि पिशाचिनिमा फँसेर,
यो वित्त आज छ पिशाच समाछ हेर !
हाँस्तै छ, लाग्छ रुन्, फेरि दगुर्छ दूर,
कैले खुशी छ छिनमा रिसले छ चूर !
ऐले छ, शान्त तर दुष्ट बनिन्छ घट्ट,
गर्दैछ गालि, छिनमै स्तुति गर्छ झट्ट।
कैले अहारिस गरी रिसले भनेर,
आफै मपाई बनि पर्छ गजकक हेर !!
यी कोघ लोभ मद मत्सर मोह दम्भ,
ये वित्तके वरिपरि सब र्थै मुरम्भ !
धेरै कुकूर जुटि मासु लुछे समान,
तान्छन् अनेक तिरबाट गरी हरान !
तस्मात् विचार गहिरो गर वार-वार,
बैराग्य तीव्र मनमित्र लगी घुसार !
यो वित्तका पछि नलाग र टेने छोड,
यस्तै गरेर मनका सब बृति तोड !!

३-विषय पञ्चात्ने उपाय

पानीका लहरी यिने विषय हुन् संसार हो सागर,
नाऊ यै नर-देहको, छ यसमा जीवात्म यात्राघर ।
अन्धाधुन्द बढेर कर्म हुरिले हुत्येर घारे तिर,
नाऊ ढल्पलिंदैछ जोर सितले बग्दैल उल्टैतिर ॥

॥ नाउ हुब्ज आँटघो ॥ ॥

नौ छन् इन्द्रिय नाम छिद्र यसमा, माझी निजे जीव छ,
सान्हे अलिंठ छ ती पुवाल नथुनी हरदम् खुलै राख्नछ ।
नौबोटै छिंडबाट पानि भरिन्दा नाऊ जसै हुब्जछ,
यै संसार-समुद्रका भैवरिमा आत्मा उँधै झर्दछ ॥

॥ नहुन्ने उपाय ॥

थून्न इन्द्रिय छिद्र, ती विषयका थोपा हटुन् बाहिर,
नौका झट्ठ हल्लौ भएर सजिले तार्ने छ पारी तिर ।
सारा इन्द्रिय रोकि आफ्नु वशमा जो राख्छ सो तर्दछ,
दोखो छैन उपाय केहि कहि गै, यै मुख्य कर्तव्य छ,

प्र०

२००

इन्द्रिय वश गर्ने उपाय

यौटे इन्द्रियका पनी वश परी प्राणी फसेकै छन,
सारा इन्द्रिय तृप्त गर्न सुरिने के पाउनन् उम्कन ?
माछा पर्दछ मासुको रस लिंदा मल्लाहका जालमा,
पर्दैछन् सुख-लोभले नरहरू त्यै कालमा नेलमा !!

आधा देह छ सर्पले निलियको त्यो भ्यागुतो तै पनी,
झींगा निल्वछ सासले खिंचि-खिंची आनन्द भोगौं भनी।
तेस्तै मृत्यु छ सामूमा, तर पनी मानीस अन्धा सरी,
नाना भोग विलासकै विषयमा चुर्लुम्म छन् हरघरी !!
आँखाले गर तीर्थको र हरिको सत्-शास्त्रको दर्शन,
फोखो धीज अनेक हेरिकन यी आँखा बिगाछौं किन ?
हेनै मात्र छ, केहि काम उसले सप्रब्र है आखिर,
व्यर्थ पाप बद्दलि के छर सखे ! यो घित राख स्थिर ॥
चोखो भै सुन कानले हरि-कथा, निन्दा नसुन्ने गर,
चुकलीखोर नपाल ! बात-उनको सुन्दै नसुन्ने गर,
निन्दाले न त मर्ड शन्तु, न सखे ! क्यै लाभ आफ्नै हुने,
व्यर्थ हो किन कान दूषित गर्दै पापिष्ठ भै जाकिने !
जिभ्राले पढ वेदशास्त्र र सधै नै बोल नारायण,
बोल्छौ व्यर्थ परापवाद र मुटो गाली र निन्दा किन ?
अर्काको यशले न हानि छ कतै, आफू न क्यै पाउला ?
जिभ्रो पारि अशुद्ध पाप बिलवा रोपेर के खाउला ?
ऐले इन्द्रियका र यी विषयका संयोग वा भोगमा,
जो आनन्द रहन्छ सो क्षणिक हो सिद्धिन्छ तत्कालमा ।
त्यो संयोग छुटी वियोग हुनगै जो दुःख उञ्जन्त्तन्,
ती जन्मैभरि छातिभित्र मुटुमा काँडा घुसारिन्छन ।
गैहो राख विचार ! हेर यिनमा के छोडने ? के लिने ?
पक्का लाभ दिघो छ्हर्छ कुनमा ? के हो सधैं चाहिने ?
धोरेनै सुख छोडिवा हुँदि उता नाशिन्छ सारा दुख !
धोरै दुःख बरु सहेर मतिमान् लिन्छन् अनेकों सुख !

मन दोक्जे उपाय

पानी भुलभुल उद्गैवैष शिरमा बग्दोछ हर्दम् उँधै ?
हाली फाल समुद्र भित्र विषमा हूब्यो नुनीलो हुँदै ?
त्यै पानी उहिं जामिएर नबगे दोस्रो महासागर,
आफे नै बनिने थियो जगतमा मिल्थ्यो बडा आदर ॥
त्यस्तै यो मन बाहिरी विषयमा कैल्यै नहुब्यो छँदो,
मित्रै मात्र जमेर आदि विभुका लीला विद्यार्दो छँदो ।
रत्ती अन्त नताकि हिम्मत कसी बिस्सर संसार यो,
बस्तो हो त अवश्य यो मन निजे आत्मा बनीने थियो ॥
जस्तै कूप नदी तलाउ छहरा छाँगाहरुको जल,
वर्षामा धमिलो रहन्छ, मिसिदा धेरै धमीला भल ।
फेरी ग्रीष्म हुँदा सुकेर भल ती बाँकी रहेको जल,
कस्तो हुन्ल पवित्र शीतल मिट्टे सग्लो भलो टलटल ॥
जस्तै यो मनमा यिनै विषयका दुर्वासना मिसिंदा,
हुन्छन् वृत्ति तमोगुणी, विरसिला पापी विषेला सदा ।
तातोस् खूब र वासना जब सुकुन् वैराण्यका तापले,
होला सत्त्वगुणी यही मन यहाँ खाली हुँदा पापले ॥
यो पाऊँ म भनी कुनै विषयमा राखेर इच्छा स्थिर,
ली बाह्येन्द्रियलाई साथि मन यो दौडन्छ चारैतिर ।
आफ्नू बांत यिहाप्रको नमिलदा-यिच्याउँदै धाउँष,
आफ्नै सम्पति नाशिदासरि सदा अत्यन्त सुर्ताउँष !!
अप्द्यारा पहरा, नदी, र छहरा, गाऊँ पुरी, जङ्गल,
नाघ्दे लङ्गबढिदै दगुर्ठ मन यो हर्दम् हुँदै व्याकुल !

पाईएन भने भनेजति कुरा, पीएर साक्षत् विष,
माते झैं गरि लाग्छ गर्न बबुरो झर्का र झन्का रिस ॥
तुम्हा खूब हल्लौं हुँदा जतिसुके पानी मनी बेसरी,
ठेले तापनि फेरि झट्ट उपरे उत्रन्छ जस्तै गरी !
उस्तै यो मन यत्नले जतिसुके भित्रै धकेले पनि,
झट्टे बाहिर निस्कि सो विषयमा घुस्न्छ लुध्दो बनी ॥
ऐले या अधि जन्ममा जति-जती राम्हा नराम्हा कि या,
जो-जो कर्म मनुष्यले गरिसके जानी नजानी कि या !
ऐले ती सब कर्मबाट मिलने जो योग हुन् आखिर,
खोजी क्यै नगरे पनी अधि-अधी हुन्छन् निजै हाजिर ॥
भेडो झैं मन यो बडो धिङ्गिडो भेडी धसान् मन्यरी,
बाटो छोडि जताततै भिरतिरै जाकिन्छ धर-खर गरी ।
यो छाडा पशु रोकिंदैन सहजै मज्बूत मुड्प्रो विना,
ब्रह्माले यस निमि नै रविदिए वैराग्य भन्ने दुना ॥
यो टेढो मन धिङ्गिडो पशु सरी हडम् कुबाटातिर,
पञ्चा खोलि दगुर्छ एक थलमा कैल्यै हुँदैन स्थिर ।
ब्रह्माले गल-काष्ठ बक्सनु भयो वैराग्य यै लायक,
मुण्डचाउँ बलियो गरेर यसका झट्ट गलामा अब ॥

॥ मुक्ति-सुखको नमूना ॥

जो गैहो सुख पाइंदैछ दिनमा बेला यहाँ दिन्दिन,
यौटे इन्द्रिय छैन शामिल वहाँ त्यो चैन उज्जाउन ।
नाडी भित्र घुसेर वित्त लुकदा खुम्चे अरू इन्द्रिय,
यस्तै मुक्त हुँदा सर्वेभरि वहाँ आनन्द मिल्ला प्रिय ॥

॥ मनको धान्को ॥

झलार्गदो दरिलो बलिष्ठ खिरिलो स्याधीन भै झोरमा,
घुम्ने निर्भय शूर बाघ थुनिंदा जञ्जीर वा खोरमा ।
निस्कन्धु भनि यत्न भर्सक गरी भेटेन दैलो भने,
सुस्केरा गरि थाकि-हारि उहिँनै हो आखिरी घोत्तिने ॥
उस्तै यो मन-बाघले निकलने दैला नवै इन्द्रिय,
राखौं टम्म थुनेर, निष्ठुर बनी, ताकौं भरेको श्रिय !
लाखौं यत्न गरेर छिन नसकी हारेर यो आखिर,
बन्ला निष्क्रिय शांत-दांत, गतिलो, गम्भी धीर स्थिर ॥

॥ संसार तर्ने मुख्य बाटा ॥

रोक प्राण, समाधि बाँध अथवा सत्संग हर्दम् गर,
छोडी देउ कुवासना र हरिको सद्भक्ति गर्ने गर !
बाटा छन् यति चार पार पुगिने पक्रेर यौटा कुनै,
लागौं चढन अगाडि बढन, मन यो लाग्यो स्वयं धामिनै ॥

*

९ तैरार्थ वा सन्तोष

पराया स्त्री, छोरा, धन, महल आफ्नै नजरमा,
बनिन्छन् नाशिन्छन् नखुशी छ न सुर्ता छ मनमा ।
छ अर्काको छोरो चतुर तपनी प्रेम नहुने,
छ आफ्नो ता लाटो तपनि किन हो प्रेम रहने ॥
मनैका हुन् लीला जहिं-तहिं मनैको छ ममता,
यसैले गर्दामा रहन नसकेको छ समता !

'म हाँ, मेरो हो यो' भनि यिनी अहमूता र ममता ,
 मनैबाटै निस्कून् त कसरी व्हर्ध्यो विषमता !
 गृहस्थी भै बस्ता पनि अधिक आसक्त नहुनु ,
 मुनाफा औ हानीतिर परि खुशी खिन्न नहुनु !
 कतैको पाहनू क्षण भरि टिकेको सरि हुनू ,
 प्रभूको हो खेला भनिकन उदासीन रहनू !
 निजा डेरा विसीं सिरु र खरका जड्गल हुँदो ,
 ढडेला काँकामा वगुरि दगुरी व्याकुल छदो !
 फसेको पाशामा मृगसरि हरे ! यो मन भयो ,
 सुगन्धी त्यो चीसो सरस फूल हावा र जलको ॥
 सुखै खोज्दा खोज्दै फँसि विषयमा मारिन गयो !
 नदीले, हावाले, सरस लहरा, झारहल्ले ।
 रमेका जड्गलमा रुखमनि बसेको पुरुषले ,
 लिदैछन् आनन्द श्रम गरि यही पुण्य फल हो !
 अगाडी गड्गा छन्, वरिपरि हरीया ति लहरा ,
 चराका ती गाना छर-छर झरेका ती छहरा ।
 गुफामा श्रीनारायण घरणको चिन्तन गरी ,
 बसेका योगीले किन नलिनु आनन्द लहरी !
 रसायन् समझी जो अमृत रस वैराण्य पिउनन् ,
 उजीयाला अन्तःकरण उनका निर्मल हुनन् ।
 मिलेकामा सन्तोष गरिकन त जो निःस्पृह हुनन् !
 उनैको साम्नेमा सकल सुख सामेल रहनन् ।
 हराएकी गौको जनमभारि सन्ताप रहने ,
 उनै गौ दान् गर्दा परम सुख सत्-पुण्य रहने !
 जती छुट्टै जान्छन् विषय, उति छन् शोक पहरा ,
 निजै त्यागदा ऐले सुख छ, पछि छन् पुण्य छहरा ॥

जस्तै द्रव्य हराउँदा विकल भै यो चित्त सुर्ताउँछ ,
 विद्वानलाई दिंदा उही धन सखे, आनन्द उब्जाउँछ ।
 त्यस्तै स्त्री सुत आदिका विरहमा संकष्ट अत्यन्त छ ,
 आफै त्यागिदिंदा दुवैतिर भलो आनन्द औ स्वर्ग छ ॥

चित्त-शुद्धि

जैलेसम्म हुँदैन सत्य-गुणको उत्पत्ति यो चित्तमा,
 जैलेसम्म रहन्छ लम्पट हुने स्त्री पुत्रमा बित्तमा ।
 तैलेसम्म उदाउँदैन असली प्रज्ञानको वासना,
 तस्मात् चित्त पखाल माझ मजले छुट्याउ दुर्घासना ॥
 रिट्ट्य, खार, खरानि, पानिहरूले लूगा पखाले सरि,
 माझ्नू पर्दछ चित्तलाई हरिका सद्भक्तिले बेसरी ।
 श्री नारायण कृष्णका धरणमा भक्ति नलागे तक,
 चित्त स्वच्छ हुँदैन सत्यगुणको मिल्दैन शान्ति सुख ॥

॥ दृष्टान्त ॥

आठै वर्ष उमेरमा ध्रुव पसे त्यो शून्य जड्गलनिर,
 झाडीभित्र पुगे बसे रुखमनी, बाँधे समाधि स्थिर ।
 लागे ध्यान कठ्ठेर गर्न हरिको, खानै-पिनै छाइदिए,
 श्री नारायणमै लगेर मनका वृत्ति धुपारी थिए ॥

श्रीकृष्णचन्द्रको भक्ति गर्ने विधि

॥ चित्तको कर्तव्य ॥

वृन्दावनमा जड्गल भारी,
 फल फूल तरु तृण लहराधारी ।

कला-लता मनि भक्त सहारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 न्याउल कोइलि शुक बक सारी,
 अर्ना गज मृग केसरि भारी ।
 कल्पतरुको रम्य छहारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 वरिपरि गोप र गोप-कुमारी,
 भरि टपरी दही सारी सारी ।
 खाँदे मिलीजुली हर्ष उमारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 श्यामल वर्ण छ मेघ सरीको,
 उहि छ प्रकाश सृष्टि-भरीको ।
 चन्द्र-मुहार पिताम्बरधारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 कान सकुण्डल लोचन लामा,
 कौस्तुभ-मणिको हार गलामा ।
 कङ्कण भूषण चम-चम पारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 केशर, कर्पूर, चन्दन लाई,
 वनभरि गम्म सुगन्ध चलाई ।
 मुसु-मुसु हाँसी हंसिलो पारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 सुन्दर पैहीकन वन-माला,
 पाँदे सबका मन उजियाला ।
 कलिका काला मल पर सारी,
 सम्म बसेका कृष्ण मुरारी ॥

। । त्यगिन्द्रियका कर्तव्य । ।

मन्द सुगन्ध बतास यहीं छन्,
गङ्गा पद-तलबाट बहन्छिन् ।
प्रः का सुन्दर कोमल पाऊ,
मिचिरहु रे त्यथ ! अन्त नजाऊ । ।
। । नेत्रको कर्तव्य । ।

अतिशय सुन्दर वाञ्छित दाता,
सुर नर दानव भाग्य-विधाता ।
प्रभुका घरण नछोडन आँखा !
नदगुर पर-पर पाखा पाखा । ।
। । कानका कर्तव्य । ।

सुनिरहुं जस्ता परम रसीला,
सुखमय पावन पुण्य-भरीला ।
कृष्ण-कथा सुन कानहर्स हो !
अरु गफ गन्धन सुन्मु वृथा हो । ।
। । दशौ इन्द्रियहर्स । ।

इन्द्रियहरु हो ! सुन यति अति,
प्रभुके पदतिर हो सब भर्ती ।
तिमि छौ सुखका परम पियारा,
प्रभु हुन् सुखका सागर खासा । ।
। । अर्पण । ।

अयि मुरलीधर ! कृष्ण पियारे !
तिमि हो जगका नाथ मुरारे !
प्रभुका पदको दर्शन पाऊ,
यि दश इन्द्रिय भेटि चढाऊ । ।

आनन्दरामायणान्तर्गत-

विष्पल पारिजातको महिमा

श्रीरामचरित्र ६७

लाखों द्वन्द्वसरी मनोहर-पुरी केलाश दरबारमा ।
 नाना रत्न सुवर्णका पलंगमा स्वामीजिका पासमा ॥
 जैला हात गरी अधिलिर सरी साम्ने मुहूडा धरी ।
 लागिन् सोधन ति पार्वती चरणमा पस्तेर विन्ती गरी ॥
 हे शम्भो, करुणानिधान भगवन्, हे प्राणनाथ, प्रभो !
 लीला राघवका ममा गरि दया धेरे सुनाऊनु भो ॥
 तृप्ती तैपनि हुब्र सुब्र मन झन् लाग्दैछ हे शङ्कर !
 श्री सीतापतिका पवित्र गुणले केले अघाइन्छ र ?
 पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै श्रीरामका पासमा ।
 आए भूतलमा कसोरि ? कसले ल्याएछ के बातमा ?
 प्यारा थे सुरराजका महलमा हर्दम् प्रयोजन् थियो ।
 छाडेछन् किन इन्द्रले ? अब यही शङ्का मलाई रह्यो ॥
 श्रीसीतापतिमाथि भक्ति धरि यो शङ्का गरीथिन् जब ,
 लाग्नूभो शिवजी बताउन कथा श्रीरामजीका अब ।
 हे प्यारी ! सुन सावधान भनले श्रीरामजीका कथा ,
 यस्तो पुण्य पवित्र छलफल हुँदा आनन्द मान्दुम ता ॥
 दुर्वासा मुनि गर्दु दर्शन भनी श्रीरामको क्यै दिन ।
 आफ्ना साठि हजार शिष्यसंग ती सोच्नै गए मन्मन ॥
 ‘देखुन् पौरुष रामको जगतले ‘जानुन् यि नारायण ।
 हुन्’ भन्ने म निधै उपाय गल्ला यस्को उहाँ गैकन ॥’

यो सोची सब ठिक पारि मनले लागे अयोध्यातिर ।
 देखे श्री अमरावती सरि पुरी आनन्द भो हरहर ॥
 सारा लश्कर ली पसे नगरमा घल्थे बडा जोरले ।
 'जै सीतापति राम राम' भनि ती जथ्ये एके सोरले ॥
 पैनेहेका ति लँगौटि छाल रुखका, ती पाटका कन्धनी ।
 झुण्डेका कटिमा मृगाजिन तथा माला गलामा पनि ॥
 भिक्षापात्र र पानिपात्र करमा, झोली बगलतर्फ झन् ,
 गायत्री तपले र घोर तपले, आचारले, वेदले !
 विद्या ज्ञान र ब्रह्मचर्य, गुरुको भक्ती र सत्संगले ।
 धप्-धप् अग्निसमान कान्ति मुखमा चम्कन्छ ब्रह्मत्वको ,
 उस्तो भेष छ शील तेज दुनियाँ देखेर छक पर्दथ्यो ॥
 दुर्वासा अधिथे, कुमार पछि थे, 'जै राम जै' बोल्दथे ,
 बाटो घाट बजार ढाकि दरवारको मार्ग ली चल्दथे ।
 'यस्ता पुण्य महर्षिको न नद्युकी लौ-लौ गरौ दर्शन ।
 भन्दै इयाल अटालिबाट पुरमा हेर्थे करोडी जन ॥
 यस्तै खूब रमाइलो र भरितो हेँ अयोध्यापुरी ,
 पुग्नुभो दरवारनेर मुनिजी श्रीराममा मन धरी ।
 ढोकामा पहरा सिपाही जति थे थाप्युष्य भै हेर्दथे ,
 पस्नूपो दरवार भित्र मुनिजी क्य केही बोल्दैनथे ॥
 त्यो बेला रघुनाथ अन्तपुरमा सीताजिका साथमा ,
 हुन्ध्यो राज, विनोद-हास्यरसका बात्मारि एकान्तमा ।
 चढ़दै सात तला उँभो मुनि पुगे, चेला संगैमा थिए ,
 जै सीते ! भनि जानकी भवनको दैलो थुनी उभिए ॥
 एकाएक यसोरि अन्तपुरमा त्यो साठि हजारको ,
 थुप्रो जड्गलवासि विप्रगणको जम्मा हुँदा ता अहो !

दासी छक्क परे, सखी पर सरे, सिपाही घेरा परे,
 सारा सींडि अटालि, पालि यिनले खाली नराखी भरे ॥
 मन्त्रीलाई थाहा भएछ दगुरे, छिँद अगाडी सरे;
 दासी सामु परी र झट्ट करले ठडे इशारा गरे ।
 दासी धखरिदे बुझेर दगुरी सीताजिका सामु गै,
 लागी बोल्न ढराउँदै थरथरी काम्दे र व्याकुल हुँदै ॥
 हे सीते ! सुमते ! धरापति-सुते ! हे राम सीतापते !
 त्राहि, त्राहि ! लेंगोटि-धारिहरुले दरवार घेरीसके !
 फुर्तीला हुनलाई हो कि किन हो नाइगाभुतुइगा ति छन्,
 चिन्ला कोहि भनेर हो कि किन हो फुत्ता बनेका ति छन् ।
 तेस्ते हुन् कि बनावटी स्वरूप हो, लट्टा र दाही-जुँगा,
 पाली, झोली कमण्डल र मृगका छाला भिरेका उँदा ।
 आए आठ तला चढेर कसरी ? बाहीर के-के गरे ?
 रानीके दरवारसम्म यिनले घेरेर सारा भरे ॥
 दासीका यति बात सुन्नु जब भो श्रीरामजी उद्गुभो,
 आएछन् तपसी कुनै मुनि भनी झट्टै उहीं पुग्नु भो !
 पाई दर्शन जानकी-रमणको सर्वत्य पाए भनी,
 लागे आशिष भर्न मंत्र विधिले गद्गद दुँदै ती मुनि ।
 नानाजन्म भरी बडो श्रम गरी जड्गल गुफामा रही ।
 पानी घाम बतास भोक र तृष्णाको दुःख सारा सही ॥
 घोघै लोकभरी घुमे पनि कहीं पाइन्न जो दर्शन ।
 उस्तो दर्शन पाउँदा किन नहोस गद्गद मुनीको मन ॥
 देख्नैमा रघुनाथले पनि तहीं साष्टाइग सत्स्वागत ।
 गर्नूभो अनि जानकी भवनमै लैजानु भो झट्पट ॥
 उच्चा आसनमा बसालि सुनको आही अघी सार्नुभो ।
 पाऊ पूजनुभो, सुगन्ध दिनुभो, माला चढाऊनु भो ॥

पैल्हा खल्बलमै पुगे भरतजी, शत्रुघ्नजी, लक्ष्मण,
 ऊर्मीला श्रुतकीर्ति माण्डविसितै आए बुहारी जन।
 आठें भाइ जुटे उहीं सुतहरू मन्त्री ति सूमन्त थे,
 साष्टाङ्ग प्रणती गरेर मुनिको आशीष ली बस्तथे॥
 यस्तो स्वागत भैसकेपछि बसी श्रीरामजी नभ्र भै,
 जम्ला हात गरेर बोलनु भयो अत्यन्त श्रद्धालु भै।
 हे सर्वज्ञ ! तपोनिधे ! हजुरको ढुलो दया भो ममा,
 पाएँ दर्शन, पाप काटिन गए, तर्न भएँ अन्तमा॥
 पूखदिखि लिएर आजतक जो सत्कर्म गर्दै रहे;
 तीर्थस्नान र यज्ञ दान जप वा सत्पुण्य जे-जे भए।
 आजै ती सबको मिल्यो फल मुने, मेरो ढुलो भाग्य हो,
 आज्ञा पाउँ गरीब लायक गुरो, सेवा गर्ने के प्रभो ?
 विन्ती राघवका सुनीसकि मुनी बोल्छन् बडा सोरले,
 यौटा प्रश्न छ सुन्नुहोस् नरपते, उत्तर दिनोम होशले।
 'हज्जार वर्ष भरी ढुलो' द्रवत गर्ने अन्ने नखाईकन,
 आजै पारन हो परन्तु यसमा दोटा प्रतिज्ञा छन॥
 श्रीचिन्तामणि, कामधेनु र अनी आगो यतीबाट जो,
 होला अन्न तयार खान्न म भनी पैहलो प्रतिज्ञा छ यो।
 'ऐह्लेसम्म मनुष्यले कहिं कतै देख्ने नपाईयको,
 घोखो फूल घडाउँला म शिवमा' भन्ने त दोस्रो छ यो,
 मेरा साठि हज्जार शिष्य इनि हुन् अत्यन्त भोका छन,
 गछौँ आज हज्जूरकै भवनमा हामी सबै पारण।
 तेहो अन्न र फूल ठिक गर लौ गार्हस्थ्य पाल्ने भए !
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ विदा पाऊँ, नसक्ने भए।
 दुर्वासा मुनिको सुनी विकटका यस्ता कुरा रामजी !

भन्नु हुन्छ मुसुक्क हाँसि गरियो स्वीकार हे सिद्धजी !
 सुन्नुभो जब यो कबोल मुनिले भन्नुभयो फेरि यो ,
 लौ भान्सा बनियोस नुहाउन सबै जान्छौ अबेला भयो ।।
 ओले साठि हजार विप्र सरयूको घटमा जो उता ,
 लाग्यो खल्बल चल्न आपुसमहाँ रानीहरूको यता ।
 के गर्न अब लौ कसोरि यिनको सत्कार हामी गराँ ?
 तेस्तो अब र फूल पाउनु कहाँ केको तयारी गराँ ?
 यी विन्तामणिले चिताय जतिको दिन्थे सबै भोजन ,
 दिन्छिन् फेरि यी कामधेनु सजिलै मागे जती भोजन ।
 आगोमा कि त बत्रसक्तछ यता इच्छानुसार भोजन !
 यी तीनैकन छाडि यो पृथिविमा पाइन्छ के भोजन ?
 गर्नुभो विद्यमा कबूल कसरी ? यस्तो महाराजले ,
 पृथ्वीमै नहुने कुरा कसरि पो दिन्थे र मानिसले ?
 तीनै लोक त्रिकालदशि मुनिले जान्दैनथे यो किन ?
 के भन्छन् ती भनी यसै पनि भनी हेरे हुन्न जिस्कन ।
 जिस्केकै भय तापनी अब त के आफ्नै जवान गैगयो ,
 आफ्नै बोलि समाल्नमा पनि करै लाग्यो अनर्थे भयो ,
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ छिटो गर्नु भनेका पनि ।
 बीते पन्थ मिनेट आज अब लौ के हुन्छनी कोजनी ?
 दुर्वासा रिसमा प्रसिद्ध ऋषि हुन् भोका उसैमाथि छन् ,
 दिन्छु खान भनेर फेरि नदिए आगै हुनेछन् ति झन् ?
 के जात्रू कुलको र राज्य सबको नाशौ हुने हो कि वा ,
 लाय यी यमदूतका नरकमा हुन् वज्रने पो कि वा !
 यस्तै तर्क वितर्कले घरभरी खल्बल मचेको थियो ,
 श्रीसीतापतिजी 'सभाभवनमा' गै राज भैवकिसियो ।

यो वृत्तान्त सुनी सदस्य हरु ती अत्यन्त नै आतिए ,
 'यस्तो पर्दछ गर्नु' भन्ने नसकी तस्वीर झौं भै रहे ॥
 हल्ला यो शहरेभरी पनि उता हावासरी फैलियो ,
 हाहाकार जताततै परिगयो सारा जगत् आतियो ।
 तेजस्वी ऋषिका विषालु रिसको मान्थे सबैले डर ,
 आफ्ना कर्म समाल्छ ब्राह्मण भने के गर्न सक्नैन र ?
 'बाबू लक्ष्मण, एक लेख चिठि लौ' भन्ने हुकुम् बकिसयो ,
 लेखीयो चिटी, बाँचियो र शरमा घडै उँभो छाडियो ।
 उडौदोभो शर सो सरासर उँभो हावासरी हानियो ,
 तत्कालै सुरलोकमा पुगियरी सन्सन् सभामै गयो ॥
 त्यो वेला बहुतै सभा-भवनमा दौता र देवर्षि थे ।
 उच्चा आसनमा सुरेन्द्र विद्यमा आनन्दमा मस्त थे ।
 साम्नेमै सबका पुगी शर गिन्यो, खत्रकक भैमा झन्यो ।
 सारा छक्क परे, पछिल्लिर सरे, खल्लल गहीरो पन्यो ॥
 'कस्को हो ? किन हो ? यहाँ कसरि यो आयो ? कतावाट हो ?
 भन्दै इन्द्र अधीसरी बुझि लिंदा राम नाम पो देख्नुभो !
 विट्टी झट्ट फुकाइ ढोगि शिरले क्यै झस्किन्दै खोल्नुभो ,
 सारा सिञ्च, महर्षि, देव-गणले सुन्ने गरी पढनुभो ॥
 'स्वस्ति' श्री सुरराजका निकटमा मेरो नमस्कार छ ,
 झट्टै यो विठिका कुरा गरि पुरा थाम्नोस आफ्नू यश ।
 दुर्योसा मुनि गर्दु पारन भनी मेरो यहाँ पाल्नुभो ,
 आगो, धेनु, मणी विना बनियको खानेकुरा मान्नुभो ।
 जो देखेन मनुष्यले अझतलक त्यो फूल मागीकन ,
 थोरै म्याद धरी मुहूर्त भरिको जानू भयो न्याहुन ।
 पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै झट्टै पर्वदिनोस् ,

मेरो खूब छ समझना डर नली आनन्द ली बस्नुहोस् ॥
 कस्तो के चिठ्ठिया कुरा छ ? भनि ती सारा थिए थहर ,
 त्यत्तीमात्र कुरा सुनेर अब ता सप्यो सबैको नुर ।
 मन्त्री साथ गुरु पुरोहित ऋषी घोता सबै ती मिली ,
 लागे आउन रामका शरणमा साथै दुवै रत्न ली ॥
 लागे झर्न विमान देवगणका सीधै अयोध्यातिर ,
 छेले घाम र छापिए सलह झीं आकाशमा भर्भर ।
 ए क्या हो ! भनि झट् सगरतिर नजर फिर्के सबैका जब ,
 तारा भैतिर पो झरे किन भने जस्तो बुझिन्थ्यो तब ॥
 आए इन्द्र भनेर लक्ष्मण विमानैमा ढढी जानु भो ।
 गर्दै स्वागत त्यै सभा-भवनमै ल्याएर ओराल्नु भो ।
 राख्ने रत्न र रामका चरणमा ढोगे उता इन्द्रले ,
 आफ्नै आसनमा बसाउनु भयो प्रेमले यता रामले ॥
 यै वेला मुनिले अहाइन गयो चेला उता तीरमा ,
 जा बाबू ! ताँ छिटो चियाउन बुझेस् गै राम-दर्वारमा ।
 के गर्छन् नृप छन् कहाँ र कसरी, चिन्ता छ वा हर्ष छ ?
 हाम्रो तज्ज्विज क्यै भएछ कि कतै पत्तै कि क्यै रैनछ !
 आज्ञा यो गुरुको सुनी दगुरियो योटा बदू च्याउन ,
 देख्यो इन्द्र-सभासरी कचहरी दोटा बुटा द्योगण ।
 चिन्ता द्वेष र डर अहारिस नथे कम्ती वहाँ क्यै नथे ,
 शान्ति प्रेम उदारता जहिं तहिं आनन्दमै मानथे ॥
 चेलाले सब हेरि फर्कि गुरुका साम्ने सबै भन्दियो ,
 त्यो सुन्दा मुनिको अपार मनमा आनन्द पैदा भयो ।
 स्नान-ध्यान-जप-क्रिया सकि मुनि चेलासमेत् फिर्नुभो ,
 बाटैमा लिन देवता सहित भै श्रीरामजी पुणुभो ॥

गर्दै स्वागत जानकी-महलमा सत्कारले लानुभो ,
 सीताजी सहितै भएर मुनिको पूजा बढी गर्नुभो ॥
 पारीजात पुजेर फूल बदुली सीताजीले अर्पण ,
 गर्नुभो मुनिले र बोलि शिवको गर्नुभयो पूजन ॥
 पूजा गर्नुभयो र देवगणको श्रीरामजीले यता ,
 भान्साको तरखर छिटो गर मनी आज्ञादिनुभो उता ।
 सीताले गहना र दिव्य कपडा पैन्हेर फुर्ती गरिन् ,
 पूजिन् कल्पतरु र झट्ट सुनका भाँडा करोडौं धरिन् ॥
 लागिन् प्रार्थना गर्न-हे सुरतरो ! हे देवताका धन !
 दुर्वासा मुनिको र शिष्य सबको भर्नास ऐले मन !
 यत्ती भन्नु थियो कि भर ति सबै भाडा भरीए यता ,
 चाँदीका पिरका र थाल सुनका राखे कचौरा उता ॥
 ल्याईए सब देवता मुनिहरु लागेर लश्कर बसे ,
 छोरा आठ र तीन बाबुहरुले ओसार्न कम्मर कसे ।
 सीताजी पनि फुर्तिले कुदि-कुदी लाग्नुभयो पस्कन ,
 ऊर्मीला श्रुतकीर्ति माण्डवि पनी थाले सबै पस्कन ॥
 थाले थज उता बुहारिहरु ती सोहैवटी फूर्तिला ,
 कञ्जाकी, कमला, कलापति, चला, कञ्जानना घञ्चला ।
 चम्पीका सुमती र मालति कुमुद्वन्ती अनी कालिका ,
 कञ्जाङ्गी चपला र चन्द्रवदना चन्द्रानना नामका ॥
 हज्जारों ति सखीपर्स चटनि ली थप्तै बगुर्थे उता ,
 दासीहरु घडा लिएर सुनका शर्वत् वसार्थ यता ।
 लाखों मानिसको भतेर छ ढुलो, खाने मुनी देवता ,
 बाँडने राम-सिता तिनै जगतका दाता र माता-पिता ॥

दर्दारमा ऋषिका अधिल्लिर रही नौला अनौव मिठ ,
स्थादीला नुनिला पिरा र अमिला तीता र जात्-जातका ॥
साम्ने ल्याइ गुरो ! लिनोस यति भनी श्रीरामजी प्रार्थना ,
गर्द नम्र हुँदै धपीकन उता लाग्नुभयो ख्याउन, ॥
हज्जार वर्ष भरी नखाई रहेंदा भोका परेका बरा ,
नौलो मन्यरि पैलि खान मिलदा आनन्द पाए पुरा ॥
खाए दुक्क परी हतार नगरी तन् मन् टनाटन् भरे ,
फेरि वर्ष हज्जार गर्दै व्रत भने औंट्लान् कि जस्ता परे ॥
पूरा भोजन भेसकेपछि उठे क्यै दासि-द्वारा चुटे ,
द्यौता, सिद्ध, महणि, मानिस, मुनि एकत्र सारा जुटे ,
आफै रामजीले अपूर्व रसको ताम्बूल दीबकिसयो ,
इच्छा माफिक दक्षिणा दिनुभयो सत्कार पूरा भयो ॥
साधमा मानिस देवता मुनि बसे श्रीरामदरबारमा ,
इन्द्राणी-पति जानकी-पति दुवै वस्नू भयो माझमा ।
सीताजी बहिनी बुहारी सँग ली भित्री तरफ बस्नुभो ,
दुर्यासा स्तुति गर्न राम-विभुको गद्गद हुँदै लाग्नुभो ॥

*

अये सीतानाथ ! त्रिभुवन विधाता ! रथुपते ,
अये सर्वज्ञाता ! सुमति गति दाता ! नरपते ।
तपाई हो नारायण जगतका कारण पिता ,
प्रभुके यो साक्षात् सकल जग हो खेल रमिता ॥
कुबाटामा जाला जगत हुविजाला भनि विभो ,
सुबाटामा लाने गति मति दिने वेद दिनुभो ।

सहारा वेदैको गरि सब अल शास्त्र बनिए ,
 यिनैका सेवाले जगत् उजियाला पनि भए ।।
 छुयाका ढाँचाले जब-जब जगत् यो थियिन गो ,
 अनेकों योनीमा तब-तब हरे ! जन्म लिनु भो ।
 अधी यौटा शंखासुर खल उठी बेद-जलमा ,
 हुबायो त्यै बेला हजुर हुनुभो मत्स्य-कुलमा ।।
 पछी फेरी धौता असुरहस्तले सागर मथे ,
 मधानी घ्यो मन्दाचल हुविगयो दिक्क सब थे ,
 बिचारा ती सारा सुर असुर साहै बिच परी ।
 मदत् माग्थे हर्दम् शरण हजुरैका परिपरी ।।
 हजुरले त्यो बेला जन्म कछुवाको लिनुभयो ,
 मधानीको आधार बनिकन त थामीलिनु भयो ।
 मथानी थाम्नाले मन सफल भो देव-गणको ,
 वहाँ भो उत्पति कति किसिमका रत्नहस्तको ।।

॥ चौध रत्न ॥

मणी, लक्ष्मी, ऐरावत, अमृत, घोडा, अपसरा
 अलक्ष्मी धन्वन्तरि विष शशी धेनु मदिरा
 यही पारीजात प्रियतम् यही कल्पतरु भो ,
 यिनै चौधैबोटा जलनिधिजिले रत्न दिनु भो ।।
 हजुरकै हो साँचै यदि भनुँ त ऐश्वर्य सब यो ,
 दयाले त्यै बेला सुर असुरमा बाँडिदिनुभो ।
 उँभो ब्रह्मादेखि तल भुसुनु या झार तकको ,
 अधी नै ज्यू पाल्ने तजबिज गरी राखिदिनुभो ।।

नजरले देख्नैमा, जगत चकनाचूर बनिने ,
हजूरको त्यो सामर्थ्य छ तर यहाँ को छ बुझने ?
म ता त्यो जान्दै छू तर अरु पनी जानुन भनी ,
छिद्रोल्याई थारें निद्र निहुँखोजा पनि बनी ॥

पियारी सीताका सँग बसि मजाले पलाँगमा ,
रसीला हाँसीला गरि गरि कुरा एक रँगमा ।
रंगेका बेलामा छरपट ऊधुम् जो गरिदिएँ ,
प्रभो ! पाँऊ माफी कसुर विसुरैमा गरिलिएँ ॥

दुर्वासा ऋषिले यसै किसिमका नाना स्तुती गर्नुभो ।
बीदा मागि निजा कुटीतिर सबै थेला लिई पाल्नूभो ,
श्रीसीतापति देवतासित यता बात्यार्न लाग्नूभयो ,
द्यौताहेरु बिदा हुँदा रुख दुवै जिम्मा गरी दीनुभो ॥

भवू हुन्छ गुरु बृहस्पति उठी हे राम ! भैमा छैदा ,
साथै रत्न रहुन् मिलुन् पछि उता वैकुण्ठ्यात्रा हुँका ।
बिन्ती यो सुनि धन्यवाद दिनुभो पुष्पक् विमानमा लगी ,
राघुभो मणि धेनुकैसँग दुवै अनमोलका रत्न ती ॥

राजा इन्द्र र देवता पनि विदा भै जानुभो स्वर्गमा ,
पारीजात र कल्पवृक्ष यति भै आए यसै लोकमा ।
पिप्पलको अनि पारिजात सखको जो गर्दछन् पूजन ,
चीताए जतिको कुरा मिलि सुखी होला उनीको मन ।

त्रेता द्वापर सत्य तीन युगमा पूजा पूरा गर्दछन् ,
गर्देनन् कलिमा र भक्ति, विद्यमा वारिद्वयमा पर्दछन् ,
कही राम कथा अपार सब यो, शिवजीको मनराममै रह्यो
गिरिजा पनि यो सुनी कथा, मननै गर्न भनी बसिन् यता ॥

जगन्नाथ सीतापतीको घरित्र,
 सर्वे गर्दछन् पाठ जो भै पथित्र ।
जगत्माता ती नामी धनी मानि बन्लान् ,
पछी फेरि संसारका पारि तर्लान् ॥

मातृ वियोग

हा राम ! राम ! जननीकन के भयो नि !
आजै सवारि परलोक दुनुभयो नि ॥
हा दैव ! के कसुर भो र दया न राखी,
यत्रो प्रहार गरिबक्सनुभो म-माथि ॥
माता बिना जगत यो अब शून्य भैगो,
संसारको सकल सार उठेर गैगो ।
हा धर्मराज ! किन नी यसरी रुवायौ ?
केले अपार दुख-सागरमा बुझायौ ?
यस्तो कु वर्ष, महीना, क्षण, वार बेला,
आएर वज्र शिर-माथि खसालि देला ।
भन्ने कु भाव मनमा कहिल्यै यिएन,
आखीरि यो बखत वज्र कसै टरेन ॥

हा धर्मराज ! पृथिवी-तलमा तिमीले,
 दीयौन धर्मकन धामिन के इबीले ?
 नारी सती सरल सात्त्विक-'धर्मशीला'
 निश्चे पछी कसरि धामिनु पुण्य-लीला ?
 ।। अन्त्यमा कालको याद राखेर गर्नु पर्ने कर्तव्य ।।
 ए बाबू छट्पटि र दाह शरीरलाई,
 बढूदो छ, छैन अब शान्ति रती मलाई ।
 गीता र भागवत वेदहरू पढाऊ,
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।
 “ए बाबू ! लौन तुलसी-मठ लिप्न लाऊ,
 सरस्यू छरी कुश र वस्त्र सफा बिघाऊ ।
 श्रीविष्णु-लक्ष्मि-प्रतिमा उहिं राख्न लाऊ”
 भन्ने ती वाणी अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।।
 ‘ए बाबू ! गंगा जलले विधिले नुहाऊ,
 रुद्राक्ष, गोपि-हरि, चन्दन भस्म लाऊ ।।
 पूजा गरौ प्रभुजिको चरणोद ख्वाऊ”
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।
 “हा कृष्ण ! राम ! यम ! हे शिव ! सूर्य ! शोष !
 नारायण, प्रभु, रमे गिरिजे, गणेश ।
 हर्दम् यी धन्य जगदीश्वर नाम गाऊ ।”
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।।

यत्ती रहेछ अब बाँच्नु, पुगेछ आयु,
 खोज्दैछ निस्कन हरे, शिव, प्राण-वायु ।
 आखीर दानहस्तका सरदाम् गराऊ,
 भत्रे ति वाणि अब सुत्र कहाँ म पाऊँ ॥

॥ अष्टमहादान ॥

‘कार्पास, गौ, तिल, फलाम र सप्तधान्य
 जग्गा, सुवर्ण, नुन यी यति अष्ट दान ॥
 गर्न यही बखत हो विधिले गराए’
 भत्रे ति वाणि अब सुत्र कहाँ म पाऊँ ॥

॥ फलाम र सप्तधान्यका सामग्री ॥

छाता, छडी, खुकुरी, मुस्लि, कुठर, कौस,
 जौ, धान, कागुन, गहूँ, मूँग, फेरि मास ।
 यी चीज ठिक गर, पानि छिटै समाऊँ,
 भत्रे ति वाणि अब सुत्र कहाँ म पाऊँ ॥

॥ पञ्च धेनु ॥

पापान्तु-धेनु झण्डधेनु र शुद्धिधेनु
 उल्कान्ति वैतरणि, यी यति पञ्चधेनु ।
 राम्रो विधानसित दान छिटै गराऊ
 भत्रे ति वाणि अब सुत्र कहाँ म पाऊँ ॥

॥ दश दान सामग्री ॥

‘ए बाबु ! धेनु, पृथ्वी, तिल, सून, घीज,
 चाँदी र धान, कपडा, गुङ, नून लेउ ।

ये स्थानमा यि दश दान पनी गराऊ ।

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ दाहमा याहिने सामग्री ॥

“श्रीखण्ड पिष्टल, शमी, तुलसी, पलाश,
कर्पूर, घस्त्र, तिल, घामल, वर्ध, काँश ।

घीऊ समेत संग ली अब घाट जाऊँ !

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

॥ घाटमा कर्तव्य ॥

“ए बाबु ! आइपुगियो मणिकर्णिकामा ।

झट्टे नुहाऊँ अब फेरि यसै थलामा ॥

गङ्गाटि घन्दन शरीरभरी लगाऊ”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहा म पाऊँ ?

‘ए बाबु ! विष्णुपद नेर मलाइ सार ।

गङ्गा र तीर्थ तुलसी-दल ठिक्क पार ॥

गौ को दही दूध सुवर्ण तयार गराऊ ।’

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

॥ अन्तिम आशीष ॥

“कर्तव्य गर्नु मनबाट नभै उदास ।

विस्मात् नमान्नु नघटोस् मतिको प्रकाश ।

विद्या र भक्ति तपले लमियोस आयु”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥

“लागे उचालिन उँभोतिर हाय प्राण !
 बीदा दिइन पृथिविले शिवलोक जान ॥
 हे बाबु हो ! बस, म जान्छु विदा म पाऊँ ।”
 भत्रे ति वाणि अब सुन्र कहाँ म पाऊँ ?
 ॥ अन्त्यमा हरि-नाम लिनु ॥
 हा राम ! हा शिव ! हरे गिरिजे ! रमेश !
 हा कालभैरव ! गिरीश ! विधे ! गणेश ।
 पाऊँ क्षमा घरण-नेर पिछा म पाऊँ ?
 भत्रे ति वाणि अब सुन्र कहाँ म पाऊँ ?
 बाणी र सास अनि होशो तिने पदार्थ ।
 अल्पे अधी पछि नभै सब एकसाथ ।
 योगी सरी यसरि देह तजेर आमा !
 पाल्नूभयो कुन दिशातिर कुन् थलामा ?
 ॥ कालको निर्दयता र भयंकरता ॥
 हे काल ! पत्यर सरी कपटी कठोर ।
 तिक्को रहेछ मन निर्दय चैन-चौर ।
 तिक्के फराक झुँडिमा यि थरी-थरीका ।
 प्राणीहरू परिसके जगतै भरीका ॥
 हे काल ! लौन नि मलाई पनि लिएर जाऊ ।
 आमा संगै रहन देउ ! दया जनाऊ ॥
 तिक्को अहार थपिनेछ भलै हुनेछ ।
 मेरो पनी विरहको दुःख मेटिनेछ ॥

हा राम ! जन्म किन मानिसको भएछ,
 यो ता कठेर दुःख-सागर पो रहेछ ।
 प्राणान्त सङ्कट परे पनि बाँच्नुपर्ने,
 बाच्चौं भनी कति गरे पनि मर्नुपर्ने ?
 हे काल ! वन्धु तिमी हौ जननी बिनाका,
 जान्दौन दुःख तिमी मातृ-वियोग हुँदाका ।
 गथ्यौ म-माथि नभए किन यो प्रहार !
 आत्मा परात्म दुःखको नगरी विचार ॥
 ॥ काँधी काठको फल ॥

बोकेर काँध पिठ काखि र काख-माथि,
 जो हामीलाई दिनुभो सुख भाँति-भाँति ।
 तेस्को दिर्यो कु-बदला गरि काँधि-काठ,
 ल्यायौं कठेर बनिंदै नि मशानघाट ?

॥ दाह दागबत्ती ॥

मात्रा कखादि रब अक्षर ती चिन्हाई,
 हर्दम् पुराण उपदेश कथा सुनाई ।
 जस्ले मनुष्य सरि पारिदिए मलाई,
 झोस्तों कसोरि म उनै मुख-पद्मलाई ॥
 ॥ कृतज्ञाता प्रकाश ॥
 जो देह यो हजुरको अधि हामीलाई,
 हुकाउँदा बुदिनगो अति बुःख पाई ।

त्यो देहलाई कुन यो बदला दिंदै छौं,
आगो लगाई किन हाय ! डढाउदै छौं ?

*

विद्यार्थी साधु दुखिया कुलदेव विप्र,
आशामुखी अतिथि सज्जन इष्ट मित्र ।
सम्पूर्णका यि उपकारक दानि हात,
पारीदियों नि अब आज डढाइ खाक ।

*

॥ आखिरी संगमा ज्ञान कसैले सकिंदैन ॥
'बैनी भदा, भतिज, भाइ, बुहारि, छोरा,
छोरी, जुवाई, कुल, नातिनि नाति मेरा ।'
भन्दै जनम् सब गुमाइ यसै थलामा,
एकलै कता कसरि जानुभयो नि आमा ।

॥ साथमा के जाँदो रहेछ र ? ॥
मेरा यि खेत, घर वारि, पशु, भैङ्गार,
घाँडी, सुवर्ण, गहना, कपडा अपार ।
भन्दै सम्हालि, सब छोडि यसै थलामा,
रित्तै कतानिर भयो नि सवारि आमा !

*

॥ छोरा-छोरीका लागि सर्वनाश ॥
विज्ञान, भक्ति, धन, धर्म, शरीर, वित्त,
जस्का निमित्त सब अर्पनुभो सिनित ।

ती हामी आज यहि छों अधिके थलामा,
 एक्लैं कहाँ रहनुहुन्छ कसोरि आमा !
 । । चितामा ध्यू तिल होम्दा र चिता पखाल्दा । ।
 ल्याएर दूध घिउ दिन्दिन तीन साँझ,
 पोस्नूभयो जुन मलाई, उही म आज ।
 बल्दो शरीर-बिच झन् घिउ थप्दिंदै छु,
 पारी खरानि जल पोखि बगाउँदै छु ॥
 ॥ अञ्जलि दिंदा ॥
 ‘बाबु ! नजाउ जल तर्फ ! दुविन्छ भन्दै,
 हुन्यो फिराउनु उचालि पियार गर्दै ।
 उस्को म आज बदला कुन यो दिंदैछु,
 बीदा जलैतिर तिलाञ्जलिले दिंदैछु ॥
 ॥ सर्वदा सामग्री ॥
 हा राम ! राम ! कुन यो दिन आज आयो,
 माताजिको विन्हु पनी अब ता हरायो ।
 पाऊँ म दर्शन कहाँ अब फेरि माता,
 बायाँ पन्यो किन यसोरि ममा ! बिधाता !
 ॥ अब जगतमा माता छैनन् ॥
 औंखा घुमाउँछु वरीपरि फर्कि फर्कि,
 ‘देख्यू कतै कि जननी !’ भनी पर्खि पर्खि !
 पठ्ठन् उती नजर, ती सब छन् बिराना,
 पाउन्र किन्तु कहिं देख्न नि आफ्नी आमा ॥

॥ काशीवाशको फल ॥

अर्को जन्म यहि हुँदो यदि भैदिए ता,
देख्ने थिर्याँ कि नचिन्हे पनि कोहि दिन् ता,
त्यो बातको पनि हरे ! दुटियो नि आशा,
यी काशिले हरिसकिन् भव-जन्म-पाशा ॥

॥ पूर्ण निराशा ॥

मुक्ति मिलिन् अब परम्पर पुणु भैगो,
आशा अस्त जनमको पनि छिन्न भैगो,
क्यै रूपले पनि कतै पनि देख्न आमा !
पाइन्न नि हजुरलाई कुनै धलामा ॥

॥ शमशान-घाटबाट घर फिर्दा ॥

बाबू ! अबेर किन भो अब झट्ट, आऊ
ओबानु पैह कपडा ! यति झट्ट खाऊ !
भन्ने दयालु जननी बनमा तजेर,
जाऊ म शून्य घरमा कसरी फिरेर ॥

॥ घरको शृङ्गारे गयो ॥

विद्यार्थी पण्डित पुरोहित देव विप्र,
नाता सबै तरहका अस्त इष्ट मित्र !
यिनको सदा ठहल एक हजूरबाट,
हुन्थ्यो हुनेछ अब हाय ! घरे उराठ !

॥ मातृ स्नेह अब कहाँ पाउनु ॥

खायौन बाबु ! किन आज रुचेन अन्न !
देखिन्छ बाबु किन आज मुहार खिन्न,

जान्छो कता ? घर फिरे, नगरे विलम्ब,
भत्रे मलाई अब कोहि रहे न अम्ब ॥
।। सच्चा प्रेम ॥

निद्रा न भोक न तृषा न झारी न लेख,
जाडो न गर्मी न दखल न कठोर येथा ।
झर्को नमानि प्राण-पूर्ण लगाई,
गर्न भलो अब रहेन कुने मलाई ॥
।। निःस्वार्थ हितैषिता ॥

“जाडो छ बाबु यति वस्त्र अझौं लगाऊ !
नौलो मीठे छ रसिलो अझ यत्ति खाऊ ।
बाहिर नगे नभयता पनि झट्ट आए ।”
भत्रे ति मेरि जननी विधिले दुटाए ॥
।। मातृ स्वभाव ॥

नौलो मीठे सरस चीज नदी मलाई,
रुचैनथ्यो नि अझसम्म हजूरलाई ।
बैकुण्ठको अमृतको रस खानलाई
डाक्नू भएन किन अम्ब ! अझौं मलाई ।

*

माता समान हितयिन्तक कोहि छैन,
निःस्वार्थ प्रेम अरुबाट कसै हुँदैन ।
उस्ती ति हामि जननी अब जानुभो नि,
जन्मै भरी अब हरे ! दुहरा भयो नि ॥

पाइन्छ रत्न मणि, मोति सुवर्ण, हीरा
 पाइन्छ भूमि रथ, हाति, विमान सारा ।
 पाइन्छ इन्द्र-पद, सम्पद, सौख्य, धैन,
 माता सरी तर कतै हित पाईदैन ॥

*

माता समान अरु तीर्थ कुनै हुँदैनन् ।
 धौता पनी जननी-तुल्य बढा हुँदैनन् ।
 माता छँदा घर तपोवन तुल्य हुन्छ,
 माता बिना परम शून्य उराठ हुन्छ ॥

*

कस्तै दुँडोस पृथिवीभरि छानि छानी,
 सेवा गरोस दश इन्द्रिय थामि थामी,
 प्राणै समर्पण गरे पनि हाय ! हाय !
 माता सरी अरु हुँदैन कुनै सहाय ॥

*

पैदा गरी सकल जन्मभरी समाली,
 क्यै दुःख पर्न नदिईकन पालि ताली ।
 हरदम् सुखैसुख दिलाउनमा तयार,
 माता बितेपछि यहाँ अब के छ सार ॥

*

माता पिता पनि छुटे जब जन्म-दाता,
 गर्ला उपाय सुखको अब के विधाता ?

संसार भिन्न अब लुध्ध भएर के छ ?
आजै मलाई विधिबाट बिदा मिलेछ ॥

*

सृष्टि हुँदा प्रथम वृद्ध बराजुबाट,
जो जो भए जिजु बराजु बजू अदूट ।
सारा यसै गरि उडेछन हाय ! हाय !
केही चलेन छ नि जोगिनका उपाय ॥

*

यस्ता यि थार युग 'घोकडि-चक्र' आज
अट्टवइसौं घुमिसके उस सृष्टिबाट ।
कोटीब्र-कोटि जति बाबु बराजु सारा,
त्यै कालले गरिसकेछ हरे ! अहारा ॥

*

हे बन्धु हो ! विनति गर्हु म बार-बार,
माता पिता चरणको गर है सह्यार ।
ज्यूँदा छँदा उति सखे ! गरिदैन याद,
होला हुटेपछि पछी पछितो विषाद ॥

*

प्रथम—३

टाकटुकानुभवी—
जगञ्जाथ गुरागाई

॥ इति शुभम् भूयात् ॥

अष्टोत्तरशतः बामावलिः

(यो स्लोक्र सधीं पाठ गर्नाले नरकको दुःख भोग्नु पर्देन)

गोविन्द माधव मुकुन्द हरे मुरारे ।

शम्भो शिवेश शशिशेखर शूलपाणे ।
दामोदराच्युत जनार्दन वासुदेव ।

त्याज्या भटाय इति सन्ततमामनन्ति ध्रु० ॥
गङ्गाधरान्धकरिपो हर नीलकण्ठ ।

बैकुन्ठ कैटभरिपो कमठब्जपाणे ।
भूतेश खण्डपरशो मृड चण्डिकेश, (त्याज्या०)

विष्णो नृसिंह मधुसूदन चक्रपाणे ।
गौरी गिरीश शङ्कर चन्द्रचुड ।

नारायण सुर निवर्हण शार्द्गपाणे, (त्याज्या०)
मृत्युज्ययोग्रविषमेक्षण कामशत्रो ।

श्रीकान्त पीतवसनाम्बुजनील शौरे ।
ईशान कृत्तिवसन त्रिदशैकनाथ, (त्याज्या०)

लक्ष्मीपते मधुरिपो पुरुषोत्तमाद्य ।
श्रीकण्ठ दिग्बसन शान्त पिनाकपाणे ।

आनन्द कन्द धरणीधर पद्मनाभ (त्याज्या०)
सर्वेश्वर त्रिपुर सूदन देवदेव ।

ब्रह्मण्यदेव गरुडध्वजः शङ्खपाणे ।
चक्रोरगाभरण बालमृगांकमौले, (त्याज्या०)

श्रीराम राघव रामेश्वर रावणारे ।

भुतेश मन्मथरियो प्रमथाधिनाथ ।

चाणुरमर्दन हृषीकपते मुरारे (त्याज्या०)

शूलिन् गिरीश रजनीश कलावतंस ।

कंशप्रणाशन सनातन केशिनाश ।

भर्ग त्रिनेत्र भद्रभूतपरे मुरारे, (ज्यात्या०)

गोपीपते यदुपते बसुदेवसूनो ।

कर्पूरगौर वृषभध्वजः भालनेत्र ।

गोबर्ढनोधरण धर्मधुरीण गोप, (त्याज्या०)

स्थाणो त्रिलोचन पिनाकधर स्मरारे ।

कृष्णानिरुद्ध कमलाकर कल्पयारे ।

किंवेश्वर त्रिपथगार्द जटाकलाप, (त्याज्या०)

अष्टोत्तराधिकशतेन सुघारुनामां ।

सन्दर्भितां ललितरत्न-कदम्बकेन ।

सन्ना मां दृढगुणां द्विज जण्ठाँ यः,
कुर्यादिमां स्वजमहो । स यमं न पश्येत् ॥

इत्यं द्विजेन्द्र ! निजभृत्यगणान्सदेव,
शशिक्षयेदवनिगान् स हि धर्मराजः

अन्यऽपि ये हरहराइकन्धरा धरायाम्,
ते दूरतः पुनरहो । परिवर्जनीया ॥

संस्कृत, धार्मिक, नेपाली भाषा र कथा उपन्यास

आदि सबै पुस्तकहरूका लागि अवश्य

सम्झना राख्नुहोला--

श्री दुर्गा साहित्य मण्डार

नेपाली खपड़ा

वाराणसी-२२१००१

मुद्रक : गोपीकृष्ण प्रेस, जालपादेवी रोड, वाराणसी ।